

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA
BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM
2014–2017

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ilona Bílková

**Případová studie výchovy romské sourozenecké skupiny
v DDŠ**

Praha 2017

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Zbyněk Němec, Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR PART-TIME STUDIES

2014–2017

BACHELOR THESIS

Ilona Bílková

**Case Study of a Romany Sibling Group Education
at a Children's Home with School**

Prague 2017

The Bachelor Thesis Work Supervisor:

PhDr. Zbyněk Němec, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 24.5.2017

.....
Ilona Bílková

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Zbyňkovi Němcovi, Ph.D. za odborné vedení bakalářské práce, za vstřícný přístup, cenné rady a připomínky.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá případovou studií výchovy šestičlenné romské sourozenecké skupiny, která byla po smrti své matky umístěna v Dětském domově se školou. Umístění v tomto typu zařízení bylo vzhledem k rozmezí věku dětí velmi atypické – k rozhodnutí musela být udělena výjimka MŠMT. Teoretická část je zaměřena na témata, která prostupují životem vybrané skupiny. Praktická část obsahuje jednotlivě zpracované anamnézy dětí, popis mezních situací a závěrem zhodnocení vhodnosti jejich umístění do uvedeného typu zařízení.

Klíčová slova

Alkoholismus, dětský domov se školou, institucionální výchova, ochranná výchova, pěstounská péče, psychická deprivace, romská rodina, týrání, ústavní výchova, zanedbávání.

Annotation

This bachelor thesis deals with a case study of the education of a Romany sibling group of six, which was placed to a Children's Home with School after their mother's death. The placement to this kind of establishment was, owing to the age range, atypical and a dispensation of the Ministry of Education, Youth and Sports was necessary. The theoretical part is focused on the issues which appear through the live of the chosen group. In the practical part, individually elaborated case histories of these children, the description of critical situations and finally the assessment of their placement to this kind of establishment, are included.

Keywords

Abuse, alcoholism, Children's Home with School, foster care, institutional care, institutional education, neglect, protective rehabilitation, psychological deprivation, Romany family.

OBSAH

ÚVOD.....	9
TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1 ÚSTAVNÍ VÝCHOVA V KONTEXTU DOBY.....	11
2 INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE O DÍTĚ V ČR.....	14
2.1 Školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v ČR	15
2.1.1 Diagnostický ústav	15
2.1.2 Dětský domov	16
2.1.3 Dětský domov se školou	16
2.1.4 Výchovný ústav.....	16
3 SPECIFIKA ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	18
3.1 Nejčastější důvody k umístování dětí do institucionální výchovy	18
3.2 Specifika dětí svěřené do ústavní výchovy	21
3.3 Ústavní výchova v porovnání s výchovou v rodině	24
3.4 Negativní dopady ústavní výchovy	26
4 DĚTI ALKOHOLIKŮ.....	28
5 SPECIFIKA VE VÝCHOVĚ ROMSKÝCH DĚTÍ	30
5.1 Specifika tradiční romské rodiny	30
5.2 Vliv sociálního postavení na výchovu a vzdělávání	31
5.3 Příčiny školní neúspěšnosti romských dětí	34
5.4 Stěžejní úkoly pedagogů vzdělávající romské děti	35
PRAKTICKÁ ČÁST	36
6 KVALITATIVNÍ VÝZKUM	36
6.1 Cíl výzkumu	36
6.2 Metody výzkumu, výzkumná otázka.....	36
6.3 Charakteristika zkoumané výchovné skupiny.....	37
6.3.1 Rodinná situace:.....	37
6.3.2 První den v DDŠ	38
6.3.3 Režim v dětském domově se školou	39
7 KAZUISTIKY SOUROZENCŮ	41
7.1 Nikola (nejstarší dívka)	41
7.2 Laura.....	45

7.3	Michaela	48
7.4	Josef.....	51
7.5	Milan	53
7.6	Patrik	55
7.7	Dilemata víkendových pobytů u strýce	57
8	VÝSLEDEK STUDIE.....	60
	ZÁVĚR	63
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	64
	SEZNAM ZKRATEK	67

ÚVOD

Předmětem bakalářské práce je studie výchovy šestičlenné romské sourozenecké skupiny, které vzal osud matku a alkohol otce. Nejstarší dívka bylo třináct a nejmladší rok, když se musely vyrovnávat se smrtí své matky. Otce zbavil alkohol otcovského statusu již dávno před onou nešťastnou událostí a potřebnou oporu dětem neposkytl.

Všechny osudy dětí, které končí v institucionální výchově nebývají veselé, ale příběh této skupinky romských dětí se nějakým nepopsatelným způsobem dotkl srdce všech pedagogických pracovníků podílejících se na jejich výchově.

Zařazení těchto dětí do dětského domova se školou bylo velmi atypické, a to nejen z důvodu příčin umístění, ale i s ohledem na cílovou skupinu dětského domova se školou, kterou vymezuje zákon. Tehdy bylo sociálními i pedagogickými pracovníky vyhodnoceno, že samotné úmrtí matky je pro děti natolik traumatizující, že následné „roztržení“ sourozenců, u kterých jsou hluboké citové vazby, by na jejich osobnosti napáchalo mnohem větší škody. Dětský domov se školou byl v té době jediným domovem, který měl kapacitu přijmout všech šest dětí a díky své lokalitě pomohl nezpřetrhat vazby s jejich rodinným prostředím, školou a kamarády. K tomuto nezvyklému zařazení dětí bylo třeba i zajištění výjimky MŠMT, neboť jejich věkové rozmezí neodpovídalo doporučení zákona. Již tehdy bylo zřejmé, že zařazení sourozenců mezi patologické lháře, záškoláky a dealery marihuany, nebude zcela ideální – nicméně zdálo se, že v danou chvíli se nenabízí lepší řešení. Sourozenci jsou v poměru 3:3 – děvčata a chlapci. U všech chlapců se sociálně nežádoucí chování objevovalo již před umístěním do DDŠ, zatímco dívky žádné známky patologie nevykazovaly.

Jednotlivé anamnézy dětí jsou podrobně zpracované v praktické části bakalářské práce, včetně zpracování nejrůznějších úhlů pohledů na jejich nelehkou životní situaci. Je zde popsána také jejich adaptace na ústavní výchovu a průběh zařazení do pěstounské péče nejmladší dívky. Realizace pěstounské péče je jednoznačně vyhodnocována za nejtěžší období, se kterým se v průběhu ústavní výchovy musely děti vypořádávat. V závěru práce je zhodnocena vhodnost jejich zařazení do dětského domova se školou a nastíněny varianty dalšího možného způsobu jejich zařazení do života.

Jednotlivé kapitoly teoretické části jsou seřazeny s ohledem na témata, která daný příběh prostupují. Osud těchto dětí přináší ve výchově nepřeberné množství dilemat, se kterými se autorka snaží postupně vypořádat.

První kapitola se zabývá vývojem ústavní výchovy v kontextu doby. Je zajímavé ohlédnout se do minulosti a zamyslet se nad tím, proč nejsme schopni se poučit z chyb a dokola objevujeme „objevené“.

Druhá kapitola cílí na institucionální péči přímo v České republice. Je v ní čerpáno ze současné legislativy a rozděluje jednotlivá zařízení dle vymezení zákona.

Třetí kapitola je rozdělena do čtyřech částí. První a druhá část se zaměřuje na nejčastější důvody k umístování dětí do ústavní výchovy a na specifika těchto dětí. Třetí část je zaměřena na porovnání ústavní péče s výchovou v rodině a poslední část je věnována negativním dopadům celé ústavní výchovy. Téma „psychické deprivace“, které není možné od ústavní výchovy separovat, je doplněno autentickou tvorbou osmnáctiletého chlapce, jenž vyjádřil svou „psychickou deprivaci“ slovy, která podtrhují sílu všech dosud utvořených definic.

V souvislosti s tématem, které bylo pro bakalářskou práci zvoleno, nelze ani vynechat kapitolu objasňující potíže rodin, ve kterých dominuje alkohol. Popisovanou sourozeneckou skupinu doprovázel tento „démon“ od útlého věku. Na každém z nich zanechal jiný rukopis.

Posledním úsekem teoretické části jsou zmapovaná romská specifika. Od zvyků v tradiční romské rodině, které se diametrálně liší od zvyků majoritní většiny, přes vlivy sociálního postavení Romů na výchovu a vzdělávání, až k nalezení příčin jejich školní neúspěšnosti a stěžejním úkolům pedagogů, které Romy vzdělávají.

Všechna výše uvedená témata jsou důležitá pro pochopení širších souvislostí celého příběhu. Často se setkáváme s obratem „v nejlepším zájmu dítěte“. Popisovaná romská sourozenecká skupina je aktuálně „knihou rozepsanou“. Zda bylo v důležitých okamžicích jejich života rozhodnuto skutečně v jejich „nejlepším zájmu“, ukáže teprve čas. Nezbyvá nám nic jiného, než řídit se moudrou radou Elberta Hubbarda: **„Největší chyba, kterou můžete v životě udělat, je mít pořád strach, že nějakou chybu uděláte.“**¹

¹ Citáty slavných osobností. [online, cit. 2017-05-01]. Dostupné z: <http://citaty.net/citaty-o-strachu/>.

TEORETICKÁ ČÁST

1 ÚSTAVNÍ VÝCHOVA V KONTEXTU DOBY

První ústavy určené pro společensky hendikepované lidi zřizovala od středověku církev, a od 16. století i obce. Specializované ústavy pro mládež se rozšiřují v západních evropských zemích až po roku 1848. U nás se rozšiřují až v druhé polovině 19. století. Zřizovateli jsou obce, zemské orgány státní správy, různé spolky a nadace. Až do druhé světové války pověřoval stát některé z nestátních organizací výkonem soudně uložených opatření. Do téže doby byly předpisy upravující výkon ústavní výchovy velmi obecné a málo zavazující. Ve výchovných režimech různých zařízení i ve složení svěřenců existovala velká pestrost. V porovnání s dnešními ústavami se nejvíce lišily v organizaci režimu a ve velikosti skupin, s nimiž se pracovalo najednou. Zaměření jednotlivých zařízení byly různé. V některých se kladl důraz na vzdělávání, některé ústavy byly pojaty jako zemědělské farmy, jiné jako internáty vyučující řemeslu a další jako zprostředkovatelny pracovních sil pro podnikatele v okolí. Pobyty byly až do druhé světové války delší než dnes – mezi vychovateli a svěřenci vznikaly pevné vazby a v lépe pracujících ústavách poskytoval personál péči i po propuštění (hledání práce a bydlení) – v řadě případů zůstával v dlouhodobém kontaktu.²

Do časných padesátých let tohoto století byl u nás vývoj podobný jako v ostatních zemích evropského kontinentu. Velký výběr z možností ústavů, které měly většinou velmi individuální charakter, dovoľoval ne jedné straně umístění dětí s ohledem na jejich individuální potřebu výchovy, na druhé straně byl pro pracovníky sociální služby velmi těžko přehledný.³

„Alarmující“ období vrcholí monografií J. Bowlbyho (1951), kdy se v některých zemích ruší velké, neosobní ústavy a výchova dětí se začíná orientovat převážně na rodiny náhradní, ať již pěstounské či adoptivní. U nás dochází k vývoji opačnému, a to

² MATOUŠEK O., A. KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. s. 156-157. ISBN 80-7178-226-2.

³ LANGMEIER J., MATĚJČEK Z. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. s. 91–92. ISBN 978-80-246-1983-5.

zcela v jiných souvislostech. Klade se důraz na výchovu dětí ke kolektivnímu cítění a z důvodu snahy překonat nedostatky individualistické rodinné výchovy, vyrůstá tendence šířit plánovitější, odbornější a ekonomicky výhodnější výchovu ve větších skupinách. Malé ústavy jsou rušeny a budují se ústavy velké, věkem odstupňované. Ústavnictví je sjednoceno v rukou státu, má jednotný řád, pracovní metodiku i jednotně školený personál – nastupuje jistá uniformita.

Od časných 50. let do poloviny 60. let zcela převládala forma výchovy ústavní. Oprávněná kritika tehdejší pěstounské péče vedla k úplnému zrušení této formy náhradní výchovy, a to bez ohledu na některé její nesporné výhody. Adopce dosáhla většího rozvoje až po vydání zákona z r. 1958.⁴

Jednotná síť ústavů pro děti a mládež vznikla tedy již v padesátých letech. V sedmdesátých letech se dospělo k dnešní struktuře a s drobnými změnami názvů zařízení se používá dodnes.⁵

V současnosti prochází řada zemí střední a východní Evropy procesem transformace ústavní péče o děti, které byly vyhodnoceny jako děti bez přiměřeného rodinného zázemí. V západní Evropě byl úspěšně zahájen proces přechodu na náhradní péči v rodinách před třemi desítkami let. Česká republika patří mezi země s největší mírou závislosti na předešlé cestě. Pěstounská péče je v naší zemi téměř totožná s adopcí – děti v ní zůstávají dlouhou dobu a nemají většinou kontakt s biologickou rodinou.⁶

Přesto, že veškeré dosavadní deinstitucionalizační programy se zdají být velmi logické a v souladu s nejlepšími zájmy dítěte, je zřejmé, že vždy budou existovat děti, které budou pro svůj sociální handicap do náhradních rodin neumístitelné. Je třeba brát v úvahu, že u některých dětí s nařízenou ústavní výchovou selhala nejen rodina biologická, ale také rodina adoptivní či pěstounská. Jedná se o malou část větších dětí se zvláštními potřebami a dle Mulheirové, Browna a kol.⁷, kteří se zabývají zmíněnými programy, by mělo jít o výjimečná řešení, ústavy by měly být malé – nanejvýš deset dětí v jednom zařízení podobajícím se bytu nebo rodinnému domu. Vycházejí z Brownových

⁴ LANGMEIER J., MATĚJČEK Z. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. s. 92. ISBN 978-80-246-1983-5.

⁵ MATOUŠEK O., A. KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. s. 157. ISBN 80-7178-226-2.

⁶ MATOUŠEK, O. a H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2., rozšířené vydání. Praha: Portál, 2014. s. 60. ISBN 978-80-262-0522-7.

⁷ MULHEIROVÁ G., K. BROWN a kol. (2007) In: MATOUŠEK, O. a H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2., rozšířené vydání. Praha: Portál, 2014. s. 61. ISBN 978-80-262-0522-7.

srovnávacích výzkumů, podle kterých korelují vysoké počty dětí v ústavní péči s nedostatečným rozvojem sociálních a zdravotních služeb pro děti a rodiny v příslušných evropských zemích.⁸

⁸ MATOUŠEK, O. a H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2., rozšířené vydání. Praha: Portál, 2014. s. 61. ISBN 978-80-262-0522-7.

2 INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE O DÍTĚ V ČR

Institucionální péče je forma náhradní výchovy, kterou dle Škoviera můžeme definovat jako péči o dítě a zejména jeho výchovu na základě rozhodnutí soudu, a to:

- v jiné než biologické rodině;
- v instituci k tomu určené.⁹

V institucionální péči jsou děti s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou, děti, které soud svěřil do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, a dále děti, které byly rodiči (respektive osobami odpovědnými za výchovu dítěte) svěřeny do péče zařízení. V České republice jsou zákonem určené priority pro život dítěte následovně:

1. rodina biologická,
2. rodina náhradní příbuzná nebo blízká dítěti,
3. rodina náhradní zprostředkovaná úředně,
4. péče institucionální (ústavní).¹⁰

Ústavní výchova je opatření, které soud může nařídit u dětí, o něž rodiče náležitě nepečují a není žádoucí či dostupná jiná alternativa výchovy. Okresní úřad má právo ústavní výchovu navrhopvat i podávat soudu žádost na zrušení ústavní výchovy.

Ochranná výchova je jedním z ochranných opatření dle trestního zákona, podléhá zákonu o soudnictví ve věcech mládeže. Může být uložena jednak mladistvému (15–18 let), ale také osobě mladší 15 let, která spáchala čin, který se u právně odpovědných osob klasifikuje jako trestný čin. Cílem je kladně ovlivnit duševní, mravní a sociální vývoj dítěte.¹¹

⁹ ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 27. ISBN 978-80-7367-318-5.

¹⁰ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Slovník sociálního zabezpečení*. [online, cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <http://slovník.mpsv.cz/ustavni-pece.html>.

¹¹ MATOUŠEK O., A. KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. s. 157. ISBN 80-7178-226-2.

V podmínkách ČR spadá institucionální péče do gesce tří ministerstev:

- **Ministerstvo zdravotnictví:** kojenecké ústavy, dětské domovy pro děti od 0–3 let, dětská centra;
- **Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy:** diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav;
- **Ministerstvo práce a sociálních věcí: domovy pro osoby (děti) se zdravotním postižením a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.**¹²

2.1 Školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v ČR

Školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy jsou podřízena zákonu č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Ústavní výchova probíhá dle § 2 v následujících zařízeních:

- diagnostický ústav,
- dětský domov,
- dětský domov se školou,
- výchovný ústav.¹³

2.1.1 Diagnostický ústav

Do tohoto typu zařízení jsou dle § 5 umístovány děti s nařízeným předběžným opatřením, nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou. Pobyt dětí v tomto zařízení bývá zpravidla osm týdnů, poté jsou na základě komplexního vyšetření, zdravotního stavu a volné kapacity jednotlivých zařízení umístovány do dětských domovů, dětských domovů se školou nebo výchovných ústavů. Tento typ zařízení plní funkci: diagnostickou, vzdělávací, terapeutickou, výchovnou, sociální, organizační

¹² VANČÁKOVÁ M., *Institucionální (ústavní) péče o dítě*, [online, cit. 2017-05-01]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/cz/nahradni-rodinna-pece/system-nahradni-rodinne-pece-v-cr/institucionalni-ustavni-pece-o-dite/>.

¹³ Zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. MŠMT [online, cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>.

a koordinační. Dle § 4 jsou výchovné skupiny v diagnostickém ústavu tvořeny nejméně 4 a maximálně 8 dětmi.

2.1.2 Dětský domov

Do dětského domova jsou dle § 12 umístovány na základě rozhodnutí soudu děti zpravidla od 3 do 18 let (případně dle § 1- osoby zletilé nezaopatřené do 19 let), u kterých se neprojevují závažné poruchy chování. Dětský domov může poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě po ukončení výkonu ústavní výchovy připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let, a to za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a dětským domovem. Do tohoto typu zařízení se také umisťují nezletilé matky spolu s jejich dětmi. Děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova. Výchovné skupiny jsou dle § 4 ve výchovném ústavu tvořeny minimálně 6 a nejvíce 8 dětmi.

2.1.3 Dětský domov se školou

Účelem dětského domova se školou je, dle § 13, zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou nebo o děti s uloženou ochrannou výchovou. Do tohoto typu zařízení mohou být umístovány děti zpravidla od 6 let do ukončení školní docházky. Dětský domov se školou pečuje o děti, u kterých se projevují závažné poruchy chování nebo vyžadují výchovně léčebnou péči z důvodu přechodné či trvalé duševní poruchy. Patří sem i nezletilé matky, které nemohou být vzdělávány ve škole, jež není součástí dětského domova se školou. Výchovné skupiny jsou dle § 4 v dětském domově se školou tvořeny minimálně 5 a nejvíce 8 dětmi.

2.1.4 Výchovný ústav

Do tohoto typu zařízení jsou dle § 14 umístovány děti se závažnými poruchami chování a emocí. Výchovný ústav pečuje o děti s nařízenou ústavní nebo uloženou ochrannou výchovou zejména starších 15 let. Může sem být výjimečně umístěno dítě starší 12 let, má-li uloženou ochranou výchovu a projevují-li se u něho poruchy chování tak závažné, že nemůže být umístěno ani do dětského domova se školou. Další skupinou,

která se umísťuje do výchovných ústavů, jsou nezletilé matky a jejich děti. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, popř. jako ústav nebo výchovná skupina pro děti. Při výchovném ústavu se také zřizuje základní, speciální nebo střední škola. Výchovné skupiny jsou dle § 4 ve výchovném ústavu tvořeny minimálně 5 a nejvíce 8 dětmi.¹⁴

¹⁴ Zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. MŠMT [online, cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>.

3 SPECIFIKA ÚSTAVNÍ VÝCHOVY

3.1 Nejčastější důvody k umístování dětí do institucionální výchovy

Byť je dlouhodobým trendem upřednostňovat jakoukoliv formu náhradní výchovy před institucionální, stále máme ústavy naplněné. Ohlédneme-li se zpět do historie – až k počátkům vzniku institucionální péče, je zřejmé, že žebříček důvodů se proměňuje s časem. Žádné historické období nebylo v tomto směru idylické. Ptáme-li se, jak je možné, že ústavy i dnes praskají ve švech, odpověď najdeme vždy v rodinách dětí. To, co mají důvody umístování dětí do ústavní výchovy napříč časem společného jsou slova Leonida Nikolajeviče Andrejeva, která jsou více než sto let stará a stále aktuální: *„Některé děti se chovají tak, jako kdyby neměly rodiče. To proto, že někteří rodiče se chovají tak, jako by neměli děti.“*¹⁵

Převzatá typologie důvodů, která se dnes stala již klasikou a jejíž původním autorem je zřejmě J. Dunovský, konstatuje, že do náhradní výchovy se svěřují děti s trojím typem rodinného zázemí.

„Rodiče se:

- *nemohou o dítě starat – jde o více či méně objektivní důvody (úmrtí, vážná choroba, rodiče jsou ve výkonu trestu);*
- *nechtějí o dítě starat – reálně se jej zřeknou nebo ho odloží (do dětského domova, k příbuzným či do nějakého jiného „záchranného hnízda“), častěji však pouze imitují péči, nemají citovou vazbu k dítěti a nenaplnují jeho základní fyziologické potřeby;*
- *neumějí se o dítě postarat – mají sice materiální podmínky, které jim umožňují se o dítě postarat, ale z nějakých důvodů to nedokážou a výchovu dítěte nezvládají.“*¹⁶

¹⁵ *Citáty slavných osobností.* [online, cit. 2017-05-01]. Dostupné z: <http://citaty.net/autori/leonid-nikolajevic-andrejev/>.

¹⁶ ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy.* 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 129. ISBN 978-80-7367-318-5.

Nezřídka se výše uvedené typy rodinného zázemí vzájemně prolínají. V současné době se u nás i ve světě soustřeďuje mnoho pozornosti na děti, jejichž vývoj je ohrožen prostředím, ve kterém žijí. Rozklíčovat příčiny neadekvátního vývoje dítěte nebývá snadné. Je třeba nepodceňovat i drobné signály, které mohou vést k odhalení nevhodného zacházení s dítětem v jakékoliv formě. Mezi nejčastější formy řadíme:

1. **Týrání dítěte** může být **fyzické** (přímé tělesné ubližování – nepřiměřené fackování, bití rukou nebo předměty, pálení, opaření, svazování, přivazování k něčemu, topení ve vodě, vystavování chladu, zavírání do izolovaných místností, nepodávání jídla a pití),¹⁷ **psychické** (např. nadměrná kritika, sociální izolace) a patří sem tzv. **Münchhausenův syndrom**, kdy pečující osoby předstírají nebo vyvolávají u dítěte nejrůznější somatické obtíže, dožadují se invazivních vyšetření a léčby dítěte pro uspokojení vlastních psychických potřeb. Chorobná potřeba uznání za péči o vážně nemocné dítě. V extrémních případech pečující osoba např. zanáší infekce do ran, čímž může způsobit dítěti nesmírné utrpení, které může vést i k jeho úmrtí. Takové konání se také řadí pod zneužívání.
2. **Zneužívání dítěte** pro uspokojení svých potřeb. Patří sem především sexuální zneužívání, ale také zneužívání dítěte k věku nepřiměřené práci nebo nucení dětí k žebrání a krádeži např. za účelem vylepšení ekonomické situace.
3. **Zanedbávání dítěte** – zejména v otázkách výživy, hygieny, nedostatečném dohledu či v nedostatečné stimulaci.
4. **Psychická deprivace** – bývá klasifikována jako psychické zanedbávání.¹⁸

Někteří autoři vztahují pojem zneužívání rovněž na nežádoucí účinky „systému“, který má děti chránit. V této souvislosti používají pojem **institucionální zneužívání**. Odborníci, kteří hájí práva dětí, uvádějí, že nepříznivé vedlejší účinky má v podstatě každá ústavní péče. Získávají nálepkou – např. emocionálně narušené dítě, mentální retardace atd., což může předurčit další nevhodné zacházení s dítětem.¹⁹

¹⁷ MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2., rozšířené vydání. Praha: Portál, 2014. s. 143. ISBN 978-80-262-0522-7.

¹⁸ ŘÍČAN, P. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Dětská klinická psychologie*. 4. vyd. Praha: Grada, s. 287. 2006. ISBN 80-247-1049-8.

¹⁹ MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2., rozšířené vydání. Praha: Portál, 2014. s. 144. ISBN 978-80-262-0522-7

Nic není jen černé nebo bílé. Musíme mít stále na mysli, že mnoho dětí z nejrůznějších důvodů v biologických či náhradních rodinách sociálně selhává a nařízená ústavní výchova či uložená výchova ochranná bývá právě z důvodu výskytu sociálně-patologických jevů. Aktivita, které dominují před příchodem do převýchovného zařízení seřadil Škoviera, na základě zpovědi dětí v projektu realizace projektu Dětský parlament, následovně:

1. Toulal/a jsem se s partou.
2. Pil/a jsem alkohol.
3. Chodil/a jsem na diskotéky.
4. Kouřil/a jsem.
5. Chodil/a jsem do heren.
6. Kradl/a jsem atd.²⁰

Existují různé psychologické charakteristiky osobnostních rysů rodičů či jiných pečujících osob, které se neadekvátní péče dopouštějí. Matoušek uvádí jako nejčastěji se vyskytující rysy: agresivitu, tělesné handicapy, rigidní nutkavost nebo pasivní závislost a nezralost, duševní nemoci, sníženou inteligenci, trestnou činnost, psychopatii a silnou nespokojenost s vlastním životem.²¹

Langmajer s Matějčkem na základě svých výzkumů, které prováděli před více než čtyřiceti lety, konstatovali, že děti, přicházející do ústavní výchovy, pocházejí většinou z méně stabilních rodin.²² To je i na základě nejrůznějších nových výzkumů neměnné. Škoviera zmiňuje zajímavý výzkum, který byl realizovaný na základě dvou diplomových prací, u nichž byl B. Baker konzultantem. Průzkum byl prováděn na vzorku tři sta dětí z dětských domovů po celém Slovensku. 35 dětí mělo rodiče ve vězení, 195 dětí bylo umístěno v zařízení z důvodu zanedbávání, 20 bylo zneužívaných, 41 dětí rodiče opustili, 9 se jich octlo v zařízení z důvodu zdravotních problémů rodičů, 159 bylo z prostředí,

²⁰ ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1.vyd. Praha: Portál, 2007. s. 45. ISBN 978-80-7367-318-5.

²¹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vydání. Praha: SLON, 1993. s. 87. ISBN 80-901424-7-8.

²² LANGMEIER J., MATĚJČEK Z. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. s. 336. ISBN 978-80-246-1983-5.

kteřé ohrořovalo jejich zdravý vřvoj a 139 z dřvodu nepřřznivř situace zpřsobenř chudobou.²³

3.2 Specifika dřtř svřřenř do řstavnř vřchovy

řkoviera se snařř najřt klřř k nřsledujřcřm dilematřm, kterř jsou rozprostřena v myslřch řirokř veřejnosti. „*Dřtř z dřtřskřch domovř jsou stejnř jako vřechny ostatnř. Nepotřebujř řřdnou speciřlnř přči a vřchovu, jen lidi, kterř je majř rřdi.*“ „*V dřtřskřch domovech nejsou jinř, jen my je jinak, trochu sentimentřlnř, vnřmřme. A ony z toho dokřžou třřžit.*“ „*Střt do nich investuje zbytečně moc peněž, a proto si neumřř ničeho vřřit. Jen nastavujř dlaň a čekajř, co dostanou.*“ „*Jsou jinř. Chybř jim vytrvalost a přle, neumřř si zorganizovat řas, chybř jim cit, břvajř agresivnřřř.*“²⁴

Z vřře uvedenřch dilemat jsou cřitit jakřsi „nřlepky“, kterř třmto dřtem přřdřlujeme na zřkladě nejřrřznřřřch osobnřch zkušenostř ři prezentacij v mřdiřch. Dřtř vnřmajř tuto hru s nřlepkovřnřm vřce, neř si dokřžeme přřstavit. Přřtom jedinř univerzřlnř nřlepka, kterou majř řstavnř dřtř na řele pomyslnř vytetovanou, je nřpis: „NEMILOVřNO“. Rozdřl břvř v jejich vnřmřnř interpunkcňnřho znaměnka. Někdo ho vnřmř s vykřřiřnřkem a nřkterř dřit s otaznřkem. Pakliře si tuto skutečnost přřpustřme, je zřřejmř, ře vřechny tyto dřtř emočně strřdajř, a tudřř se v jejich chovřnř ři sociřlnřch vztazřch skutečně objevujř urřitř specifika:

Sociřlnř hyperaktivita – vztahy třchto dřtř břvajř povrchnř a rozptřlenř. Dřtř velmi snadno a rychle navazujř kontakty s dospřlřmi a aktivně se dořžadujř jejich pozornosti. Postrřdajř strach z cizřch lidř a inhibice. U starřřch jsou obvykle nřpadnř i řpatnř vztahy k vrstevnřkřm – řasto se přřdřřujř poruchy chovřnř.²⁵

Sociřlnř provokace – nřkterř deprivovanř dřtř se jřř od batolecřho vřku domřhajř pozornosti dospřlřch zřmřrnou provokacij. Často se projevajř agresivně vřči vrstevnřkřm

²³ řKOVIERA, A., *Dilemata nřhradnř vřchovy*. 1. vyd. Praha: Portřl, 2007. s. 44. ISBN 978-80-7367-318-5.

²⁴ řKOVIERA, A., *Dilemata nřhradnř vřchovy*. 1. vyd. Praha: Portřl, 2007. s. 41. ISBN 978-80-7367-318-5.

²⁵ ŘIČAN, P. a D. KREJČIŘOVř. *Dřtřskř klinickř psychologie*. 4. přřpracovanř a doplněně vydřnř. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1049-8.

i dospělým a můžeme u nich nezdědka pozorovat destruktivní chování. Současně bývají zvýšeně úzkostné a velmi nezralé.

Útlumový typ – děti tohoto typu bývají ve svých projevech v kontaktu se sociálním prostředím pasivní až apatické. Nejvíce je charakterizuje nedostatek jakékoliv iniciativy. Časté bývá náhradní uspokojování citových a sociálních potřeb. Nejčastěji se objevuje nadměrné zaměření na uspokojení potřeb biologických (jídlo, masturbace atd.)²⁶

Výzkumy, ze kterých vychází Albín Škoviera, potvrzují, že děti svěřené do náhradní výchovy mají handicapy už na biologické úrovni. To v různé míře souvisí zejména s:

- genetickým základem (především v romské populaci jsou častější svazky mezi příbuznými, vyšší nemocnost);
- prostředím, ve kterém dítě vyrůstá (životní úroveň, množství a kvalita podnětů);
- chováním matky v průběhu těhotenství, které není v souladu s potřebami nenarozeného dítěte (žádoucí hygiena, pití alkoholu, kouření, nevhodná skladba potravin atd.).²⁷

Pokud jde o charakteristiky psychologické, výzkumy sice potvrzují zaostávání intelektové úrovně dětí v náhradní výchově, ale mnohem vážněji jsou postižené osobnostní charakteristiky těchto dětí. Zabýváme-li se hlouběji osobností dítěte, všimneme si zejména zvýšené afektivity, chybějících ideálů a nízkých ambicí. Děti postrádají nadšení pro vyšší hodnoty a mají slabou vůli. Většina autorů se shoduje na tom, že tyto děti vykazují zvýšený neuroticismus a častý je i psychický vývoj osobnosti, který se odchyluje od normy.²⁸

V kapitole 3.1 jsou zmíněny jako neopomenutelné důvody k umístování dětí do ústavní výchovy týrání a zanedbávání. Tyto děti mají také svá specifika. Týrané děti bývají ustrašenější či agresivnější, než jejich vrstevníci – nicméně jsou schopni s nimi držet krok ve vývoji rozumových schopností. Horší dopad mívá zanedbávání, kde dítě

²⁶ ŘÍČAN, P. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Dětská klinická psychologie*. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1049-8.

²⁷ ŠKOVIERA A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 46. ISBN 978-80-7367-318-5.

²⁸ ŠKOVIERA A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 48 a 49. ISBN 978-80-7367-318-5.

pro rodiče jakoby neexistuje. Zanedbávané dítě nemá dost příležitostí, aby se naučilo základním sociálním dovednostem. Chybí mu podněty, které potřebuje pro rozvoj svého intelektu. Mluví-li na něj rodiče málo, téměř vždy se objeví opoždění ve vývoji řeči. Tyto děti jsou hůře živeny a bývají častěji nemocné než jejich přiměřeně vychovávaní vrstevníci. Trpí pohybovými automatismy, které jim často vynahrazují chybějící podněty. Špatně navazují kontakt s cizími lidmi a celkově se hůře soustředí. Střídá se u nich stav apatie se stavy náhlého oživení. Většina zanedbávaných dětí nemá dostatečný soucit s bližními, necítí vinu při vykonání přestupku, který je proti obecným zásadám morálky. Na frustraci a neúspěch reagují z větší míry agresivně.²⁹

V souvislosti s náhradní výchovou je třeba si připustit i velký podíl dětí romského etnika. Je možné zachytit rozdíly, které se objevují v chování této menšiny. Škoviera ve své práci charakterizuje chování romských dětí, u kterých se opírá o poznatky P. Říčana. Nejčastěji u nich můžeme pozorovat: skupinovou soudržnost (nejpřísnějším trestem je vyloučení ze skupiny),

- potřebu těsné tělesné blízkosti,
- nižší kontrolu citových projevů, živý temperament a spontánnost,
- dělení se s ostatními (i o málo),
- silnou orientaci na přítomnost, malý zájem o vzdálenou budoucnost (z čehož vyplývá nízký stupeň disciplíny, spolehlivosti a vytrvalosti),
- flexibilnější adaptaci na změny,
- výrazné projevy strachu.³⁰

Bez ohledu na původ či „rasu“ má dítě, které nebylo citově přijímáno svými rodiči a chybí mu jistota ve vzájemných rodinných citových vztazích, výrazně pokřivenou startovní čáru do samostatného života a nesnadnou cestu k přijetí sebe samého. Nevěří sobě a nevěří ani druhým. Těžko může lásku dávat a lásku přijímat – je ochuzeno o příležitosti naučit se se svými city inteligentně zacházet.³¹

²⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. s. 87. ISBN 80-901424-7-8.

³⁰ ŠKOVIERA A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 48 a 49. ISBN 978-80-7367-318-5.

³¹ MATĚJČEK, Z., *Škola rodičů*. 1. vyd. Praha: Maxdorf, 2000. s. 217. ISBN 80-85912-29-5.

3.3 Ústavní výchova v porovnání s výchovou v rodině

„Nejvíce děti vychováváme, když nás ani nenapadne, že vychováváme.“³²

Přes veškeré trendy a zdařilé transformace ústavních budov na zařízení rodinného typu, není schopen tento typ výchovy plnohodnotně nahradit rodinu, ve které lidé žijí skutečně spolu (nikoliv jen vedle sebe). Rodinu, kde se lidé snaží udělat jeden druhému radost – bez zásluhy.

Na druhé straně, do institucionální výchovy přicházejí děti z dysfunkčních rodin a často se stává, že dítě získá tolik sociálních dovedností, že se po návratu zpět do rodiny stane rovnou „hlavou“ rodiny.

Aby zařízení fungovala tak, jak vyžaduje současná legislativa, je třeba se podřídit nesčetným množstvím pravidel. Správná výchova dbá na plánovité, soustavné, a hlavně důsledné udílení odměn a trestů – odměny za žádoucí a tresty za nežádoucí. Zdá se to být tak jednoduché. Přesto, že každé zařízení má propracovaná výchovná pravidla – cosi podstatného jako by se ztrácelo. Uvážlivý, důsledný a spravedlivý vychovatel může být k užitku, ale zůstat pouze u vychovatelské technologie nestačí. Co třeba odpuštění? Nesmíme zapomínat na jeho velkou sílu a moc. Mnoho psychologů se shoduje, že právě odpuštění má velkou výchovnou účinnost. Rozhodně větší než sám trest ve své zastrášovací funkci. A to je jen jeden z mnoha rozdílů mezi profesionálním výchovným ústavem a rodinou.³³

Vychovatelé v dětských domovech (či jiných zařízeních) tráví se svěřenými dětmi pouze „pracovní čas“, který je vymezený. Svůj domov mají jinde a stejně tak jsou i jinde citově zakotvení. Děti z ústavu jsou pro ně jen předmětem pracovní profesionální činnosti – pouze hrají svoji roli. Rodiče, babičky a dědečkové svou vychovatelskou roli nehrají, ale žijí! Děti se v rodině učí, aniž by se vyučovalo osvědčenými metodami podle osnov, nýbrž nápodobou, společnou činností, soužitím, osobním vzorem či sdílením životních hodnot. Důležitý znak rodinné výchovy je trvalost a hloubka citových vztahů mezi rodiči a dětmi. Potřeba životní jistoty se nejlépe, nejsilněji a nejvydatněji uspokojuje právě v citových vztazích. Mezi vychovatelem a dítětem v institucionální péči vzniká

³² MATĚJČEK, Z. *Psychologické eseje: (z konce kariéry)*. Praha: Karolinum, 2004. s. 12. ISBN 80-246-0892-8.

³³ MATĚJČEK Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. s. 45 a 46. ISBN 80-85282-83-6.

samozejmé také určitý vztah. Dospělí jsou na děti hodní (alespoň většinou), postarají se o zábavu, dělají jim společnost, ale již z onoho výčtu je zřejmý rozdíl ve výchově v rodinném prostředí. Citové vztahy v kolektivních zařízeních jsou mělké a povrchní – většinou trvají tak dlouho, jak dlouho trvá přímý styk jedněch s druhými.³⁴

Velký rozdíl najdeme i v denním režimu ústavních či „neústavních“ dětí. Marta Sturmová v rámci svého příspěvku do studie, na které pracovala společně s I. Gindlovou, a H. Hetzerovou, přinesla konkrétní poznatky. Například dítě v rodině tráví 8 hodin denně volnou činností (hrou) a 2 hodiny činností řízenou (hygienickými činnostmi, povinnostmi či přikázanou hrou nebo procházkou za ruku). U dítěte žijícím v ústavu je tomu přesně naopak. Jejich hra je mimořádně chudá, často jde jen o funkční pohybové hry. Úlohy, kde by se jejich fantazie volně vyžívala, jsou vzácné – stejně jako u her konstruktivních. Gindlová vidí hlavní vadu ústavu v tom, že zde dítě nemá možnost přirozeného soužití s lidmi. V rodině má své místo a důležitost a vidí sociální dosah všech činností. V ústavu je prostředí umělé (skleníkové) a dítě pro nikoho nic neznamena.³⁵

Z dlouholetých zkušeností profesora Matějčka je zřejmé, že u většiny dětí, které vyrůstají v institucionální výchově, často neodpovídá jejich tragicky slabý školní prospěch jejich poměrně dobré inteligenci naměřené psychologickými testy. Nabízí se tedy řešení – dodat jim vědomosti – učit je a zase učit. Tato metoda se ale příliš neosvědčila. Učení totiž nejde, není-li zájem. A když není „pro koho“ se učit, není ani zájem. Profesor Matějček ve svém pozorování zaznamenal zlepšení školních výsledků, až když se u těchto dětí začal vytvářet citový vztah k novým rodičům. S potěšením to zaznamenali především učitelé, které předtím pokládali žáky za beznadějně případy. Pro dítě by měla být rodina místem hlubokých a trvalých citových vztahů. Čím jsou tyto vztahy slabší, povrchnější či krátkodobější, tím více se výchova vzdaluje od rodinné – a má ovšem i takové výsledky.³⁶

³⁴ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. s. 29. ISBN 80-85282-83-6.

³⁵ LANGMEIER J., MATĚJČEK Z. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. s. 78. ISBN 978-80-246-1983-5.

³⁶ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. s. 30. ISBN 80-85282-83-6.

3.4 Negativní dopady ústavní výchovy

„Ústavní péče má nezanedbatelná rizika pro klienty, tato rizika se liší podle toho, v kterém věku a v jaké životní situaci se klient do ústavní péče dostal.“³⁷

Zvláštní kategorii tvoří děti, které prošly celou řadou sérií náhradních domovů a rodinné prostředí vůbec nepoznaly. Tyto deprivované děti mají nejen oslabenou schopnost navazovat vztahy, ale mají i oslabený smysl pro neústavní realitu. Naráží na naivitu a „vrstevnické“ vidění světa. Jejich adaptace na ústav pro ně bývá snazší než na samostatný život mimo ústavní zařízení. Vazba i vězení se pro ně může stát nevědomky upřednostňovaným prostředím. Jedná se o prostředí, ve kterém umí žít, dává jim pocit jakési „jistoty“ a proto upřednostní tento způsob života před náročnou samostatností na svobodě.³⁸

Nedostatečná příprava na samostatný život je také ústavní výchově velmi vytýkána. Můžeme se na to podívat i z jiného úhlu pohledu: kolik mladých dospělých z „neústavního“ světa je v osmnácti letech plně samostatných? „Selhávání“ nespočívá ani tak v nedostatečně osvojených dovednostech, jako v tom, že se nemají o koho opřít.

V rámci negativních dopadů ústavní výchovy, se nelze nepozastavit u termínu „deprivace“, který se objevuje skrz na skrz ve všech kapitolách, které s ústavní výchovou souvisí. Matějček s Langmajerem tento pojem vyjádřili velmi ze široka následující definicí: *„Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.“³⁹*

Dle Krejčířové znamená psychická deprivace dlouhodobý nedostatek uspokojení potřeb lásky, vřelého intenzivního vztahu a přísunu přiměřených podnětů z prostředí v dostatečném množství, a postihuje tedy většinu dětí vyrůstajících v ústavních

³⁷ MÜHLPACHR, P. *Vývoj ústavní péče*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. s. 33. ISBN 80-210-2512-3.

³⁸ MATOUŠEK O., A. KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. s. 43. ISBN 80-7178-226-2.

³⁹ LANGMEIER J., MATĚJČEK Z. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. s. 26. ISBN 978-80-246-1983-5.

zařízeních od útlého věku. Přes veškeré snahy o zkvalitnění péče je zde nedostatečná příležitost k vytvoření výlučného a těsného citového pouta.⁴⁰

H. Lewisová definici zúžila a chápe deprivované dítě, jako dítě, jehož hmotné potřeby jsou uspokojeny, ale není uspokojena potřeba rodičovské lásky.⁴¹

A zde je definice očima deprivovaného dítěte vyrůstajícího v dětském domově.

*„Jmenuju se Jára a je mi 18 let.
Nikdy jsem nerapoval, jak rapuju teď!
V děcáku jsem samej průšvih – je nás tady banda...
- kolikrát mám říkat: „Však to byla jen sranda!“
Jsem jako raketa, která chce vylézt ...
Rozrazit vítr a pravdu se dozvědět!
Nikdo neví, jaký to je, vyrůstat bez táty.
Je to jako celý život mít zlomený hnáty.
Dívám se nahoru – jestli je tam vůbec Bůh.
Hej, mámo, pro Tebe jsem taky vzduch?
Jó máma ta si říká: „S bráchou to tam zvládnou ...“
My nevíme, co bude dál ... chcem být se svou mámou.
..... jen být se svou mámou.“⁴²*

⁴⁰ ŘÍČAN, P. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Dětská klinická psychologie*. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2006. s. 287 a 288. ISBN 80-247-1049-8.

⁴¹ LANGMEIER J., MATĚJČEK Z. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. s. 26. ISBN 978-80-246-1983-5.

⁴² Text zaznamenala autorka práce při svém působení v dětském domově se školou; jméno autora textu s ohledem na zachování anonymity není uvedeno.

4 DĚTI ALKOHOLIKŮ

Imhotep, jeden z nejstarších známých egyptských lékařů, radil svým žákům, aby nepili pivo, neboť oblbuje. Z toho vyplývá, že v době dávno před naším letopočtem už uměli vařit pivo, účinek alkoholu znali a již tenkrát s tím měli své problémy. Ani nejdrastičtější opatření v boji proti konzumaci alkoholu nevedla k jeho vymýcení.

Alkohol, vedle obecně známých projevů, doprovází změna charakteru osobnosti, zlomení životní linie, nespolehlivost a lhaní i v evidentních případech, kdy je stejně snadné říci pravdu. Se závislostí na alkoholu se také často objevuje nesmyslná, chorobná žárlivost.⁴³

Život s alkoholikem vytváří nekonzistentní rodinné prostředí, ve kterém nejsou daná platná pravidla, v průběhu dne se věci mění a děti alkoholiků mají vytrénovanou určitou „pohotovost“. Děti alkoholiků ohrožuje řada rizik. Těhotná žena, která požívá alkohol ve větším množství v průběhu těhotenství, ohrožuje dítě vznikem fetálního alkoholového syndromu (FAS). Tyto děti mívají znetvořený „ptačí“ obličej a velmi nízkou inteligenci – stav je nezvratný. FAS je v současné době jednou z nejčastějších příčin mentální retardace dětí, jejíž příčina je známa. Dotýká se přibližně 2 dětí z 1000 narozených. U dětí, jejichž rodiče konzumují alkohol, se často objevují poruchy chování, poruchy kognitivních funkcí a v průběhu života se mnohem častěji stávají závislé na alkoholu. V oblasti chování a sociálních vztahů je typická nízká inteligence, poruchy počítání, obtíže s pochopením vztahu mezi příčinou a důsledkem, poruchy pozornosti, poruchy paměti a usuzování, poruchy abstraktního uvažování. Častá je hyperaktivita, impulzivnost, poruchy chování (př. lhaní či opoziční porucha). K vývoji opoziční poruchy stačí i velmi malá denní nebo častá dávka alkoholu.⁴⁴

O vztahu násilného chování s alkoholem nepochybují žádné studie. Alkoholici, či děti alkoholiků se často stávají pachateli násilných trestných činů.⁴⁵

V souvislosti s pácháním trestných činů stojí za zmínku i výzkum, který byl prováděn na obrovském souboru lidí ve Finsku, za nímž stojí P. Räsän, H. Hakko,

⁴³ CIMICKÝ J., *Našinec v ohrožení*. 1. vyd. Praha: Magnet-press. s.98 a 99. ISBN 80-85434-96-2.

⁴⁴ KOUKOLÍK, F. a J. DRTILOVÁ. *Vzpouza deprivantů*. Nové, přeprac. vyd. 2008: Galén, 2008. s. 227. ISBN 978-80-7262-410-2.

⁴⁵ KOUKOLÍK, F. a J. DRTILOVÁ. *Vzpouza deprivantů*. Nové, přeprac. vyd. 2008: Galén, 2008. s. 228. ISBN 978-80-7262-410-2.

M. Isohanni. Bylo sledováno 5636 mužů a 5382 žen již před narozením, konkrétně od šestého měsíce svého nitroděložního vývoje až do věku 28 let. Tento výzkum potvrdil, že kouření těhotných žen očekávajících syny dvojnásobně zvyšuje riziko, že se jejich synové jednou dopustí násilného trestného činu nebo dokonce jejich většího počtu. Kombinuje-li se kouření těhotné ženy očekávající syna se skupinou dalších nepříznivých vlivů (konkrétně s jejím věkem nižším než 20 let, bude-li matkou samoživitelkou, jedná-li se o nechtěné těhotenství) a prokáže-li se u chlapce po narození opoždění ve vývoji, stoupá čtrnáctkrát riziko, že se dopustí násilného trestného činu.⁴⁶

⁴⁶ KOUKOLÍK, F. a J. DRTILOVÁ. *Vzpouřa deprivantů*. Nové, přeprac. vyd. 2008: Galén, 2008. s. 227. ISBN 978-80-7262-410-2.

5 SPECIFIKA VE VÝCHOVĚ ROMSKÝCH DĚTÍ

5.1 Specifika tradiční romské rodiny

Tradiční romská rodina bývá velká a má patriarchální ráz. Není výjimkou, žijí-li spolu tři až čtyři generace. Pro romskou ženu je nejvyšší hodnotou mít děti a stejně tak v očích muže hodnota ženy stoupá, porodí-li mu děti. Muž od ženy plodnost očekává, a to co největší a co nejdřívější. V minulosti se často stávalo, že žena rodila děti hned, jakmile byla pohlavně zralá, čímž se romské zvyklosti dostávaly do rozporu s legislativou. V tradičním pojetí romské rodiny, nemůže-li mít žena děti nebo má-li dětí málo, může být mužem zapuzena. Ovšem je-li plodná, muž je ten, kdo rozhoduje, kolik má mít dětí.

Po svatbě požívá větší svobody muž, toleruje se jak jeho nepřítomnost v rodině, tak i jeho případná nevěra. Nevěra ženy patří mezi závažná provinění. Podezření z nevěry bylo možné odvrátit (v některých romských kmenech) magickým obřadem, při kterém musela nahá žena před mužem o půlnoci na hřbitově přísahat na kříž, že je věrná. Potvrdilo-li se mužovo podezření z nevěry, měl plné právo ji od sebe vyhnat.⁴⁷

Nejstarší žena v široké rodině má na výchovu dětí a vedení domácnosti největší vliv. Nejstarší syn supluje otce, zejména vůči mladším sourozencům. Nejstarší dcera je pro své sourozence jakousi náhradní matkou. Muži se výrazně angažují při výchově chlapců, výchovu dívek ponechávají na ženách. Zemře-li matka, muž se zpravidla znovu ožení a preferuje blízkou příbuznou zemřelé. Vdovy se málokdy provdávají znovu. Přijde-li dítě o oba rodiče, přebírají péči o něj jiní pokrevní příbuzní, někdy i sourozenci. V tradiční romské společnosti bylo nemyslitelné, aby se rodina o dítě nepostarala. V současnosti se nemálo dětí z romských rodin ocitá v ústavní péči. Dle slov ředitelů dětských domovů v České republice je v posledních letech romských dětí umístěných do ústavní či ochranné výchovy odhadem 40–60 %.

Mentorkou ženy přivdané do romské rodiny je tchyně, která ji zasvěcuje do pravidel vedení domácnosti. Tchyně i ostatní členové rodiny od ní vyžadují naprostou poslušnost. Výchova dětí není orientována na vzdělávání, ve srovnání s většinou

⁴⁷ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vydání. Praha: SLON, 1993. s. 115 a s. 116. ISBN 80-901424-7-8.

společností je volnější, romské děti se účastní aktivit dospělých ve větší míře než děti gádžů.

I romský ideál rituální čistoty se velmi liší od koncepce a čistoty ve většinové společnosti. Romové ho uplatňují zejména v souvislosti s přípravou jídla – např. nesnědené jídlo se musí vyhodit a hrnec se nesmí použít k jinému účelu než k vaření.⁴⁸

Rodina je pro Romy vysokou hodnotou. Neznačená to, že romské rodiny by byly více stabilní. Objevuje se stále více rozchodů či rozvodů. Na stabilitu rodiny má velký vliv nepřítomnost některého z dospělých, který je například ve výkonu trestu či nepřítomnost dítěte, které bylo umístěno z různých důvodů do ústavní péče. Na rozpad rodiny má také vliv nemizující sklon Romů k migraci.⁴⁹

5.2 Vliv sociálního postavení na výchovu a vzdělávání

Romové se s vlastní širokou rodinou velmi silně identifikují. Uvnitř rodiny jsou uplatňovány jiné normy, než mimo ni: „...krádež či jiný delikt vůči lidem, kteří nenáleží k rodině, není mravním prohřeškem, resp. není vůbec deliktem, ba naopak ...“⁵⁰

S ohledem na materiální podmínky Romů a způsob smýšlení této etnické menšiny, není překvapením vysoká kriminalita, která má vliv na utváření názoru majoritní společnosti. Předsudky ale sílí na obou stranách. „Bílí“ si připadají stále hodnotnější a „barevní“ stále méně hodnotní.

„Lidé, kteří byli dlouho nuceni žít v podmínkách podobajících se ghettu, jsou zvyklí na to, že si jich nikdo neváží a že s nimi nikdo nejedná běžným, slušným způsobem. Tito lidé necítí svou hodnotu, jejich sebevědomí je podkopáno. Sami se chovají jako občané druhého řádu. Tento jev se nazývá **internalizovaný rasismus**.“⁵¹

Dle bývalé kurátorky Romů Chalupové: „Většina romských rodin žije v tíživých materiálních podmínkách, jež vedou k tomu, že se Romové cítí od dětství společensky

⁴⁸ MATOUŠEK, O., H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2.vyd. rozšířené. Praha: Portál, 2014. s. 107. ISBN 978-80-262-0522-7.

⁴⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vydání. Praha: SLON, 1993. s. 116. ISBN 80-901424-7-8.

⁵⁰ JAKOUBEK, M. In: MATOUŠEK, O., H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2. vyd. rozšířené. Praha: Portál, 2014. s. 105. ISBN 978-80-262-0522-7.

⁵¹ HELMER, J. In: MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vydání. Praha: SLON, 1993. s. 117. ISBN 80-901424-7-8.

nejistí a odmítaní, k pocitům bezvýhodnosti, k pocitům, že člověk nemá vliv na svůj osud a k následnému asociálnímu chování.“⁵²

Prostředí, ve kterém jsou romské děti vychovávány, vykazuje mnoho odlišností, a to ve smyslu materiálního zabezpečení, hodnotové orientace i sociálních kompetencí.

Odlišnosti v materiálním zabezpečení:

- Děti jsou od útlého věku konfrontovány s chudobou, a to jak absolutní, tak relativní. (U absolutní chudoby nedochází k uspokojování základních potřeb dítěte a relativní chudoba vychází z porovnávání s obecným standardem společnosti).
- Děti jsou zvyklé žít na minimálním prostoru (bez dostatku klidu a soukromí).
- Děti jsou zvyklé na to, že v rodině chybí z nejrůznějších důvodů finance (nejčastějšími důvody bývá nezaměstnanost rodičů, dluhy v rodině, vysoké splátky lichvářům, závislost na alkoholu, drogách či gamblerství).
- V prostředí, ve kterém děti žijí, jsou často nevyhovující hygienické podmínky. Mnohdy nebývá funkční toaleta i koupelna – ve vyloučených lokalitách nejsou výjimkou ani přemnožené krysy a šváby. Děti z těchto lokalit mají často vši, které si mezi sebou stále předávají.
- Děti a rodiče z vyloučených lokalit se často potýkají se ztíženou dostupností potřebných institucí a služeb. Ať už máme na mysli přístup k lékaři, školce, škole, poradnám, úřadům, zájmovým kroužkům atd. – vede tato prostorová segregace k izolaci a podnětové deprivaci malých obyvatel sociálně vyloučených lokalit.⁵³

⁵² CHALUPOVÁ, J. In: MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vydání. Praha: SLON, 1993. s. 116. ISBN 80-901424-7-8.

⁵³ NIKOLAI, T. *Příběhy ze špatné čtvrti*, Praha: Člověk v tísni, 2007. s. 13 a 14. ISBN: 978-80-86961-45-3.

Odlíšnosti v hodnotách a sociálních kompetencí

- Absence vzorů – úspěšnost se měří jiným metrem než u majoritní většiny. Úspěšný je především ten, kdo se o sebe umí postarat – sehnat peníze (na způsobu nezáleží). Může se jednat o nelegální práci, obejítí trestu atd. Většina obyvatel v sociálně vyloučených lokalitách je nezaměstnaná a vykazuje nízký stupeň dosaženého vzdělání.
- Nedostatečná motivace – rodiče, příbuzní či sousedé – nejenže nejsou v oblasti vzdělání a legální práce dostatečnými vzory, ale z logického hlediska své potomky ke společensky přijatelným normám ani dostatečně nemotivují. Generace mladých lidí, která právě dospívá, mnohdy nezažila, aby z rodiny někdo do zaměstnání pravidelně docházel.
- Mnoho rodičů neoplývá důvěrou ve vzdělávací instituce – mají obavy z nepřátelského „gadžovského“ prostředí.
- Absence informací – nedostatečná informovanost rodičů o jejich právech, povinnostech a možnostech, souvisejícím se vzděláním jejich dítěte.
- Nevhodné stravovací návyky těhotných a kojících matek i dětí a častý výskyt alkoholismu způsobují poruchy koncentrace i pozornosti a častější výskyt poruch učení a v neposlední řadě i poruch chování.
- Děti jsou konfrontovány se zvýšeným výskytem sociopatologických jevů. Nezřídka vyrůstají v kriminogenním prostředí a často v důsledku tohoto prostředí i předčasně dospívají.
- Sexuální život zahajují dříve, než je obvyklý průměr a také dříve zakládají rodiny. (Žít ze sociálních dávek a rodit děti, je v „ghettu“ normální způsob existence.)⁵⁴

Děti ze sociálně vyloučených lokalit postrádají smysluplnou náplň života, neumí plánovat budoucnost – soustředí se výhradně na přítomnost. Vyrůstají živelně – většinou chodí spát, kdy samy uznají za vhodné, což může mít také vliv na jejich nesoustředěnost

⁵⁴ NIKOLAI, T. *Příběhy ze špatné čtvrti*. Praha: Člověk v tísni, 2007. s. 14 a 15. ISBN: 978-80-86961-45-3.

a podprůměrný výkon ve škole. Celkově postrádají vnitřní vztah ke vzdělání. V jejich hodnotové orientaci nezaujímá vzdělání významnější postavení.⁵⁵

5.3 Příčiny školní neúspěšnosti romských dětí

Mezi hlavní příčiny školní neúspěšnosti romských dětí dle Šotolové patří:

- odlišný jazykový vývoj (dětí nezvládají v potřebné míře vyučovací jazyk), odlišná kvalita plnění funkce rodinné výchovy;
- u některých Romů nedocení významu vzdělání;
- nedostatečná příprava na školu;
- nižší informovanost části dětí vyplývající ze sociální izolovanosti mnohých rodin;
- nedostatečná připravenost učitelů pro práci s minoritami.

Projevy většiny romských dětí v předškolním věku nesou známky tzv. pseudoretardace, která je výsledkem výchovné zanedbanosti. Obecně by měla být školní zralost výsledkem působení rodiny a mateřské školy. Mnoho romských dětí mateřskou školu nenavštěvuje. Posuzování školní zralosti podléhá stejným kritériím jako u dětí většinové společnosti – ke specifickým znakům etnika se nepřihlíží.

V předškolních zařízeních chybí dvojjazyčné obrázkové pomůcky k upřesnění výrazů v romském jazyce i knihy pohádek pro romské děti. Sociální adaptace romských dětí na podmínky mateřských škol, které jsou diametrálně odlišné od jejich prostředí, je obtížná. Dětem, které se příliš odchyľují od běžného průměru, nejsou vždy poskytovány vhodné podmínky pro získání vzdělání, jež by korespondovalo s jejich schopnostmi a možnostmi. Romské děti, které propadají, vytvářejí skupiny záškoláků a jejich nepřítomnost při výuce jen prohlubuje školní neúspěchy a nezájem o školu narůstá. Výzkumy bylo zjištěno, že jsou často klasifikovány druhým nebo třetím stupněm z chování. Do učebních oborů – mnohé z nich buď vůbec nenastoupí nebo do nich záhy přestanou docházet. Významné procento romských žáků učební obor vůbec nedokončí. Nejvyšší dosažené vzdělání romského obyvatelstva je ve velké míře zastoupeno úrovní

⁵⁵ MATOUŠEK, O., H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2. vyd. rozšířené. Praha: Portál, 2014. s. 108. ISBN 978-80-262-0522-7.

základního vzdělání. Učitelé jsou k romským dětem čím dál méně tolerantní. Vztah učitelů k těmto dětem je velmi zásadně ovlivňován úrovní vědomostí o romském etniku.⁵⁶

5.4 Stěžejní úkoly pedagogů vzdělávající romské děti

Dle Šotolové ke stěžejním úkolům pedagogů patří:

- *„Čelit počáteční neúspěšnosti romských žáků od 1. ročníku ZŠ v důsledku nedostatečných jazykových dovedností a celkové sociální situace.*
- *Formami a metodami práce přiměřenými situaci romských žáků motivovat a pěstovat pozitivní postoj žáků a jejich rodičů ke vzdělání.*
- *Co nejvíce využívat přirozeného nadání a schopnosti romských žáků pro specifickou přípravu na povolání a občanský život.“⁵⁷*

H. Balabánová se velmi výstižně vyjadřuje k významu školního prostředí a také klade důraz na příznivou atmosféru ve škole. Dle jejich slov, nestačí mít znalosti o sociální struktuře, historii, jazyku Romů a informace o sociálním zázemí jednotlivých žáků, ale základem je hluboký zájem o dítě: *„Jde tedy o osobní, vnitřní revizi myšlení každého učitele, který romské děti učí, aby od dosavadního natírání romských dětí „na bílo“ (bez valného úspěchu) byl schopen vychovávat děti ke kultuře neromské i romské tak, aby obě tyto kultury byly zastoupeny ve výchovně vzdělávacím procesu. Takovému přístupu k dětem nelze učitele přinutit a nedá se ani zaplatit.“⁵⁸*

⁵⁶ ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*. 4. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 61 a s. 62. ISBN 978-80-246-1909-5.

⁵⁷ ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*. 4. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 50. ISBN 978-80-246-1909-5.

⁵⁸ BALABÁNOVÁ, H. In: NIKOLAI, T. a SEDLÁČKOVÁ, P. *Příběhy ze špatné čtvrti*, Praha: Člověk v tísni, 2007, s. 38. ISBN: 978-80-86961-45-3.

PRAKTICKÁ ČÁST

6 KVALITATIVNÍ VÝZKUM

6.1 Cíl výzkumu

Hlavním cílem práce je popsat případovou studii výchovy šestičlenné romské sourozenecké skupiny v dětském domově se školou. Mezi dílčí cíle patří podrobně zpracovat anamnézy dětí a zhodnotit vhodnost jejich umístění do tohoto typu zařízení.

6.2 Metody výzkumu, výzkumná otázka

Ve výzkumu byla použita metoda případové studie, která popisuje složitou rodinnou situaci šesti romských sourozenců v její celistvosti. Je zaměřena na relevantní ovlivňující faktory jejich výchovy a na interpretaci jejich komplikovaných vztahů. Popisuje podrobné anamnézy dětí a soustředí se na jejich vývoj, způsob trávení volného času, vzdělávání a komparaci vstupních vzorců chování se vzorci nově získanými. Zároveň jsou sledovány i změny zdravotního stavu dětí od chvíle, kdy byly na základě předběžného opatření umístěny do dětského domova se školou. Informace byly získávány formou analýzy dokumentů, pozorování, narativními rozhovory s kmenovým vychovatelem, klíčovými pracovníky, sociálním pracovníkem, zdravotním pracovníkem, pěstounkou a také dětmi. Průběh rozhovoru byl zaznamenáván v poznámkách autorky, odkud byl proveden výběr zajímavých a podstatných pasáží. Pro doplnění znalostí romské problematiky bylo čerpáno z literatury zabývající se především výchovou a vzděláváním romských dětí, z pobytu s dětmi při volnočasových aktivitách, ale i z nahlédnutí do jejich původního sociálního prostředí. Použité byly výzkumné otázky, související s cílem bakalářské práce – tzn. vedoucí ke zhodnocení vhodnosti typu zařízení pro výchovu sourozenecké skupiny. *„Hlavním úkolem je objasnit, jak se lidé v daném*

prostředí a situaci dobírají pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce.“⁵⁹

6.3 Charakteristika zkoumané výchovné skupiny

Výchovná sourozenecká skupina:

Sourozenců: 6 (3 dívky a 3 chlapci, rozmezí věku 2–13 let)

Národnost: romská

Z důvodu ochrany sourozenecké skupiny jsou jména dětí, i dalších zainteresovaných osob, v případové studii změněna, případně je uvedena pouze sociální role těchto osob. Pro případ možného nalezení souvislostí, není ze stejného důvodu uvedena ani lokalita dětského domova se školou.

6.3.1 Rodinná situace:

Matka zemřela, otec svým šesti nezletilým dětem nezajišťoval základní potřeby. S matkou dětí žil před její smrtí v nesezdaném vztahu. Z předchozího vztahu má otec ještě dvě děti, které žijí na Slovensku (s nimiž se taktéž nestýká). Rodina je zatížena vleklým problémem s alkoholismem otce, který u něj způsobuje nekontrolovatelné agresivní chování, které se nejčastěji projevuje ničením cizího majetku. Po smrti matky děti trpěly nedostatkem citových a láskyplných podnětů. Na jejich chování se podepisovaly nevhodné vzory ze strany otce a jeho nové přítelkyně, kdy byly děti pravidelně svědky intimností mezi nimi. Zmíněná přítelkyně se v době pobytu dětí v DDŠ za otce dětí provdala. Pozornost otce od dětí úspěšně odvádí – děti k ní od počátku zaujmul nepřátelský postoj. Sama má aktuálně svých pět dětí vyrůstajících v ústavní výchově. Vulgarity v rodině byly naprosto běžné, sourozenci používali tento způsob komunikace nejen mezi sebou, ale i s ostatními lidmi. Sourozenci nežili po smrti matky v odpovídajících životních podmínkách vhodných k výchově. Nejstarší dívka (v té době 13 let – v sedmé třídě tehdejší školy praktické) dokonce z důvodu neschopnosti otce

⁵⁹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. s. 52. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-244-00307.

zajistit řádnou péči, suplovala ostatním sourozencům roli matky. Obzvláště potřeby nejmenší dívenky, které byly teprve necelé 2 roky, vyžadovaly závislost na péči další osoby. Bytové poměry a hygienické podmínky v rodině byly tristní. V domácnosti chyběla teplá voda, děti trpěly nedostatkem jídla a nosily špinavé oblečení. Otec po smrti matky pobíral rodičovský příspěvek na nejmladší dívku i další dávky SSP, nicméně všechny peníze používal na splacení dluhů, nákupu alkoholu a cigaret. Nejstarší dívka z obavy o život svůj i svých sourozenců zavolala na tísňovou linku a poté došlo k převozu dětí do DDŠ. Děti byly odebrány v lednu 2014. OSPOD vyzvedl nejdříve dívky ze zrušeného bytu, ve kterém otec ve svém agresivním alkoholovém záchvatu vysklil všechna okna. Byly podchlazené, hladové a zavšivené. Chlapci byli odebráni o pár dní později a přivezeni do DDŠ přímo z internátní školy, do které dojížděli. Otec ze vzniklé situace vinil nejstarší dívku a ta naopak vinila otce, že to nechal zajít tak daleko. Přes veškeré mezní situace, za kterými stál alkoholismus otce se obávala, že v situaci, kdy je o ně postaráno, uteče otec zpět na Slovensko, ke své první rodině. Jediný kontakt, který děti udržovaly od počátku ústavní výchovy v rámci rodinného kruhu, byl kontakt s tetou a strýcem (bratrem matky). Teta se pravidelně na děti doptávala, občas navštívila, ale vzhledem ke své takéž nelehké životní situaci, mnoho pro ně udělat nemohla.

6.3.2 První den v DDŠ

Vzpomínka kmenové vychovatelky na první den sourozenců v DDŠ s odstupem času: *„Děti přišly do domova ve zbědovaném stavu – nejvíce nejmladší dívenka. Bylo nutné jí ostříhat do hola, protože měla hlavu plnou boláků rozdrápaných od vší. Děti neznaly základní hygienické návyky. Jejich komunikace spočívala pouze v dohadování, křičení, lhaní a neustálém vzájemném napadání. Vykřikovali na sebe romsky. Nejmladší dívka neuměla ještě mluvit, nosila plíny a nekonečnou zelenou nudli u nosu. Naopak nejstarší dívka nebyla tím třináctiletým dítětem, jakým by měla být. Byla předčasně dospělá, musela zvládnout péči o své sourozence, neboť po smrti matky naplno převzala její roli ...“*

Nejstarší Nikola (tehdy 13 let) si na první den v DDŠ uchovala tyto vzpomínky: *„No, když jsem přišla do děcáku, nevěděla jsem do čeho jdu a bála jsem se, jak to s námi bude a takový ty myšlenky, že už neuvidím tátu a kamarády, že nebudu chodit do mojí školy, bála jsem se všeho. Nejvíc toho, že nebudeme spolu, že nás rozděljej. Nemohla jsem*

se dočkat, až přijdou bráchové, až si všechno řekneme, jak nás vzali a proč. Bála jsem se, jak to bráchové budou brát...“

Laura (při příchodu do DDS 7 let): *„Moc si toho nepamatuju, jen vím, že jsme tady byly dřív, než kluci a Míšu úplně ošťihaly. Pamatuju si, jak jsme seděly v kanceláři... ředitelka na sobě měla takové červené šaty a dostaly jsme dobroty. Když jsem pak viděla ty ostatní děti, připadaly mi jako pošuci, myslela jsem si, že jsme v blázinci.“*

6.3.3 Režim v dětském domově se školou

Do dětského domova se školou, do kterého byla skupina romských sourozenců umístěna, jsou na základě rozsudku obvykle umisťovány ohrožené děti s rizikovým chováním a děti, u kterých se objevují nejrůznější poruchy chování. Mezi nejčastější patří zejména: záškoláctví, útěky z domu, šikana, nerespektování autority, krádeže, experimentace s drogou, ale také děti s lehkým mentálním postižením, citovou deprivací, syndromem CAN a děti s nejrůznějšími specifickými poruchami učení. Obvykle se jedná o děti z nevyhovujícího rodinného prostředí, ze sociálně slabých či dysfunkčních rodin.

Podle míry otevřenosti instituce, se zmíněný DDS řadí mezi tzv. „zpola otevřené zařízení“, v němž je kladen důraz na vnější strukturu s pravidly a systémem odměn a sankcí. V tomto typu zařízení si děti musí privilegia zasloužit. Konkrétní zařízení, zvolené pro umístění romské sourozenecké skupiny, patří mezi koedukované. Velký důraz je kladen na řízenou činnost, organizování „každé minuty“, rozmanitost a atraktivnost aktivit s možností alternativní volby. Kontakt s vnějším světem je sledován, děti se dostanou do civilního světa nejčastěji v doprovodu dospělých, samostatná vycházka je přísně časově omezena a vychází z dlouhodobého plnění režimových zásad a dodržování vnitřního řádu.⁶⁰

Názory odborníků vyjadřující se k výhodám a nevýhodám represivního systému se různí. V. Labáth, který působil, mimo jiné, jako léčebný pedagog v reedukačních zařízeních, je názoru, že *„otevřená zařízení dětem neposkytují dostatečně silnou a jednoznačnou zpětnou vazbu, která by byla zasazena do kontextu jejich jednání.“*

⁶⁰ ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 86. ISBN 978-80-7367-318-5.

V uzavřených zařízeních se dá s dětmi dlouhodoběji a systematictěji pracovat na změně, navíc v prostředí, které je bezpečné. Je zde možnost posilovat a stabilizovat pozitivní vzorce chování.“⁶¹

Odpůrci, z řad odborníků, prezentují argumenty zpochybňující skutečnou efektivitu převýchovy v uzavřených zařízeních následovně: „*Převýchova, která probíhá v uzavřených zařízeních, je odtržená od reálného života, děti se naučí, jak fungovat v systému instituce, a ne jak to chodí v normálním světě. Uzavřené zařízení dítě vede k formální spolupráci, a ne k pozitivní vnitřní změně.*“⁶²

V popisované DDŠ jsou skupinové byty pro šest „rodinných“ skupin. Výchova mimo vyučování se řídí vzdělávacím programem. U konkrétní sourozenecké výchovné skupiny probíhá výuka u všech dětí v civilních školách dle jejich individuálních vzdělávacích potřeb. Nikdo ze sourozenců se nevzdělává v DDŠ. Přístup pedagogických pracovníků, podílejících se na výchově těchto dětí, je směrem k této skupině individuální. Od počátku umístění dětí do tohoto zařízení, nepodléhala jejich edukace běžnému systému hodnocení dětského domova se školou. Na základě zpětného rozboru činnosti skupiny, je zřejmá snaha o jejich maximální konfrontaci s civilním světem.

⁶¹ ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 85. ISBN 978-80-7367-318-5.

⁶² ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 85. ISBN 978-80-7367-318-5.

7 KAZUISTIKY SOUROZENCŮ

7.1 Nikola (nejstarší dívka)

(13 let v době umístění do DDŠ, nyní 16 let)

Zdravotní stav

Narozena z 1. gravidity matky, porod v termínu, bez komplikací. Zdravotní stav i fyzický vývoj odpovídá normě. Není v péči žádného specialisty, není nutná ani žádná medikace.

Vzdělávání

Dříve ZŠ praktická, od 1.9.2016 Speciální základní škola. Nyní 9. ročník – vycházející. V době příchodu do DDŠ (7. třída) - prospívala s horším průměrem. Aktuálně prospívá s vyznamenáním.

Emoční vývoj, sociální vývoj a popis chování od počátku umístění – dosud.

V době umístění do DDŠ působila na jedné straně poměrně vyspěle, samostatně a zodpovědně. Byla ve svém věku schopna se postarat o své sourozence. Na druhé straně se v této roli ocitla opravdu nedobrovolně. Trpěla nedostatkem kontaktů s kamarády z rodného města a nejvíce byla v tu dobu spokojená ve škole (DDŠ zajistil možnost dojíždění do původní kmenové školy), kde mohla řešit starosti „obyčejné“ 13leté slečny. Po ztrátě matky a náročném období, kdy byla okolnostmi donucena k převzetí péče o ostatní sourozence, prožívala zklamání z nezájmu otce o nápravu situace.

Postupem času bylo patrné její odpoutání se od zodpovědnosti za své sourozence. Při prvních letních prázdninách v DDŠ byla patrná snaha ze strany zařízení pro dívku najít smysluplnou časovou aktivitu. Zúčastnila se celkem tří táborů, přičemž každý z nich měl jinou obsahovou náplň – vodácký, turistický i cyklistický. Všechny nabízely velké množství výletů, koupání, her a vyžití. Nikola však neprojevovala přílišné nadšení ani na jednom z nich, téměř nic ji nebavilo. Bývala téměř nepřetržitě znuděná a protivná, bylo obtížné naplnit cíl, který jsme si předsevzali, a to nalezení vhodné volnočasové aktivity. V průběhu prázdnin několikrát utekla ze zařízení. Kromě potřeby si zakouřit, bylo důvodem jejich častých útěků i soužití s bratry, kteří ve školním roce pobývali alespoň v týdnu na internátě. Neustávala jejich sociální provokace, hlasité a nevhodné projevy,

vztekaní a vynucování pozornosti. Měla neustálou potřebu je usměřňovat a neváhala k tomu použít nejrůznější vulgarity a drsnější chování, které jí připadlo normální. Velmi těžce snášela kritiku vychovatelů a často právě tato kritika byla startovacím motorem pro její útěk. Její chování bylo velmi introvertní a těžce se odhadovaly příčiny její momentální nepohody.

V následujícím roce nešlo nezaznamenat velký posun v jejím sebehodnocení. Pozornost zařízení byla mířena na vedení Nikoly ke sportovním aktivitám, ke kterým má bezesporu vrozené dispozice. Radost jí v tomto období způsobilo hned několik dosažených sportovních úspěchů. Po vydařeném regionálním kole atletických závodů, odvedla vynikající výkon v plavání a zároveň získala bronzovou medaili za 3. místo ve skoku do výšky a 3. místo v běhu na Letních olympijských hrách dívek. Všechny tyto úspěchy jí velmi potěšily a zároveň pomohly ke zvednutí jejího sebevědomí. K dospělým se v tomto obecně již chovala slušně, respektovala je. Ve vztahu k dětem byla stále poněkud zdrženlivá. Velmi jí záleželo na tom, co si o ní myslí druzí. K útěkům ze zařízení již ale v této době docházelo velmi zřídka. Vztah s otcem se zlepšit nepodařilo. Neprojevoval sebemenší zájem. Pro nejstarší dívku bylo velmi bolestivým momentem nařízení ústavní výchovy, kdy se otec k soudnímu jednání ani neobtěžoval dostavit. Když mu tentýž den volala, lhostejně jí řekl, že na to zapomněl. Každé setkání s ním jí přineslo jen zármutek. Otec byl téměř vždy opilý a dívka si pomalu začala zvykat na myšlenku, že v ústavní výchově budou muset zůstat. Přes veškeré citové strádání, které bylo zjevné, se jí díky pečlivé přípravě do školy, podařil školní prospěch zlepšit natolik, že mohla bez problémů vstoupit do posledního ročníku ZŠ. Díky tomu, že se jí ulevilo od řešení neustálých existenčních problémů, a že péči o nejmladší sestru převzal někdo jiný, začala být konečně veselejší, otevřenější a komunikativnější, a začala řešit starosti běžné pubertální slečny – oblékání, kosmetiku, péči o zevnějšek, první lásku. Stresujícím momentem pro ni byla situace ve škole, kdy byla spolu s další spolužačkou obviněna z krádeže velkého obnosu peněz další spolužačce. S tímto obviněním se svěřila svému klíčovému pracovníku, protože to pro ni byla velice tíživá situace. Byla z toho smutná, velmi nervózní, a cítila se obviněná neprávem. Na přímý dotaz nám řekla, že u té dívky nikdy doma nebyla – že ta dívka lže. Škola o události informovala OSPOD a věc měla šetřit i Policie ČR. Krádež jí nebyla prokázána, nicméně chvíli trvalo, než začala znovu chodit ráda do školy.

Na konci prázdnin školního roku 1015/2016 se ozvala pěstounská rodina, která projevila zájem, starat se o nejmladší (již čtyřletou) Michaelu. Tuto skutečnost nesla Nikola velice těžce, neboť dlouhou dobu suplovala roli matky. Ačkoliv se podařilo jí osvobodit ze závislosti nejmladší sestry, stejně mezi nimi zůstal velmi těsný citový vztah. Díky skvělé spolupráci a vstřícnosti manželů, kteří se pro pěstounskou péči rozhodli, bylo umožněno dívkám tuto rodinu nejdříve navštívit. To jí sice trochu pomohlo v rozhodování, nicméně tíha zodpovědnosti, kterou na ni naložil otec a ostatní příbuzní tvrzením, aby sestru nedávala, ať vydrží do 18 let, a pak si ji vezme k sobě, byla nesnesitelná. Je třeba zmínit, že nová pěstounská rodina byla taktéž romská, což bylo mnohostranně hodnoceno, jako rodina ideální pro výchovu nejmladší dívky, ale zároveň i jako vhodný romský vzor pro ostatní sourozence. Toto období bylo pro nejstarší dívku jedním z nejtěžších období, které v životě prožila. Ze začátku vystupovala proti nové pěstounské rodině velmi opozičně, odmítavě a opět se nebránila nejhorším vulgaritám vůči dospělým, od kterých vnímala celou situaci jako podraz. V konfliktních či mezních situacích (jako byla tato) reagovala výbušně. Ke stejnému přístupu vedla i zbytek sourozenců, kteří ji ze všech sil podpořili. Dlouho nepromluvila s žádným dospělým. Nosila si svou bolest v sobě a v tomto období byla téměř nepřetržitě nemocná. Od nejrůznějších viróz přes angíny až po časté bolesti hlavy. Mnoho zdravotních potíží mělo psychosomatický podtext. Díky výborné spolupráci a trpělivosti nové pěstounské rodiny a láskyplnému přístupu všech působících vychovatelů se nakonec podařilo přimět nejstarší dívku k podívání se na celou situaci i z jiného úhlu. S odstupem času (po osmi měsících) hodnotí celou situaci takto: *„Nikdy jsem si nemyslela, že by mi Michalku někdo vzal, že by šla pryč od nás. Byl to šok. Když se poprvé pěstouni objevili, myslela jsem si, že se jdou na nás jen podívat, že znají naše rodiče. Když jsem se dozvěděla, že si chtějí vzít ségru, nevěděla jsem vůbec co mám dělat. Když přišla kurátorka, nenáviděla jsem ji a nesouhlasila jsem s tím. Nechtěla jsem ji dát, ale ... musela jsem to dovolit, i když mě to štve, že není u nás. Chci pro ni jen to nejlepší...hlavně že je o ni postaráno, že se má dobře ... snad. V tu dobu, co jí vzali, jsem byla ve stresu, jak jí tam bude, jestli nebude brečet po nás, jestli si u nich zvykne, měla jsem obavy... Ale teď když vidím, jak se má dobře, tak mi je líp, ale stejně už jí chci mít u sebe.“*

Po svěření nejmladší sestry do pěstounské péče uplynulo sotva pár měsíců, když se objevila další pěstounská rodina se zájmem o druhou nejmladší dívku, Lauru. Roztočil

se další kolotoč návštěv. Tentokrát se sourozenci domluvili, jakým způsobem opoziční boj povedou. Dostali žádanou sestru pod obrovský tlak, byť samotná Laura se pěstounské péči nebránila. Nazývali ji „zrádcem“. Zájem, o svěřeni Laury do pěstounské péče, projevila starší, „bílá“ paní (vdova), která měla ve své péči již dva sourozence z jiného dětského domova. Její první návštěva v DDS byla fiaskem. Nikola se posadila v obývacím pokoji přímo proti ní s naprosto jasným sdělením pro pěstounku: „*Já vám ji prostě nedám!*“ Ostatní sourozenci se pustili do urážek dvou nových potencionálních sourozenců Laury takovým způsobem, že pedagogické pracovníky, působící na této skupině, budila jejich slova ze snu ještě několik týdnů. Tento pokus o pěstounskou péči se nakonec skutečně nezrealizoval (více popsán přímo v kazuistice Laury), ale důležité je zmínit, že samotná Nikola si jednoho dne, při večerním hodnocení, vzala slovo a řekla Lauře, že jestli chce vyzkoušet žít v rodině, tak jí nebude bránit. Tento okamžik se stal velmi silným emotivním momentem.

Závěr

Aktuálně Nikola ve škole prospívá s vyznamenáním, chystá se do učiliště – obor kuchař/číšník a zároveň prožívá svojí první velkou lásku. Nedávno zahájila svůj sexuální život, zodpovědně bere hormonální antikoncepci a naučila se velmi otevřené komunikaci. Nemá problém hovořit o svých pocitech, s důvěrou se svěřuje své klíčové pracovníci, a v komunikaci bývá zcela pravdivá. Víkendy tráví u své tety, která žije sice v ne zcela příznivých bytových podmínkách, ale s Nikolou má velmi hezký vztah a pomohla jí emočně se stabilizovat. Přiznává, že se pro ni stalo DDS domovem. Na otázku, jestli se něco nového naučila, odpověděla: „*Tak v DDS jsem se naučila spoustu věcí, ... třeba vařit, zacházet s penězi, chodit na nákupy. Do života mi to přineslo, že jde hlavně o rodinu, mít někoho ráda, nemyslet jen na sebe. Naučila jsem se tu být sama za sebe, chodím sportovat, na akce atd. Přineslo mi to, že až jednou budu mít rodinu, o kterou se budu starat, udělám všechno, aby nezažili to, co já. Budu pro ně dělat to nejdůležitější ... je toho hodně, co mi v životě pomůže ...*“

Díky ochotě pěstounské romské rodiny, která nyní pečuje o malou Michaelu, dochází k pravidelnému setkávání Míši se sourozenci. Denní kontakt prostřednictvím „Skype“ či telefonu již dávno opadl. Nikola si dané setkání užívá hlavně po emocionální stránce. Malou Michaelu nepustí z ruky, objímá ji, pusinkuje, ale ... neumí si s ní hrát. Neposkytuje ji žádné podněty k rozvoji. Pokaždé si ji vyfotografuje a zprostředkovává

skrz sociální síť její vývoj ostatním příbuzným. Sociální síť se hemží výtkami příbuzných k odebrání malé Michaely, ale jejich skutečná pomoc při péči o sourozeneckou skupinu byla vždy pramalá.

7.2 Laura

(v době umístění do DDŠ 7 let, nyní 10 let):

Vzdělávání

Od zahájení školní docházky se vzdělává na běžné ZŠ. Nyní ve 4. třídě.

Zdravotní stav

Narozena z 5. gravidity matky, porod bez komplikací, v termínu. Porodní váha v normě. Aktuální zdravotní stav i fyzický vývoj odpovídá taktéž normě. Není v péči žádného specialisty, není nutná ani žádná medikace.

Emoční vývoj, sociální vývoj a popis chování od počátku umístění – dosud.

Vztahy se sourozenci nebyly od počátku umístění do DDŠ (okem pozorovatele) vřelé, a jak je popsáno již ve výše uvedené kazuistice nejstarší sestry, či v rozhovoru s kmenovou vychovatelkou, komunikace mezi sourozenci stála na nízké, primitivní úrovni. Laura se doslova „prala“ o pozornost dospělých se svojí nejmladší sestrou Míšou. Do DDŠ nastoupila do druhého pololetí 2. třídy. Její prospěch vykazoval v té době podprůměrné výsledky. Postrádala vnitřní motivaci k učení, ale ke škole neměla výhradně negativní vztah, byť u příprav do školy se často vztekala – pomaleji chápala, a bylo třeba přípravu rozškátulkovat do průběhu celého odpoledne, aby udržela pozornost. Po změně školy, kterou musela z důvodu ústavní výchovy podstoupit, se její přístup lehce změnil. Nová učitelka jí uměla lépe namotivovat, a také za sebou měla najednou celý zástup lidí, kteří její prospěch se zájmem sledovali, na což nebyla zvyklá. Jako jediná ze sourozenců navštěvovala běžnou základní školu. Stejně jako u starší sestry jsme zaznamenaly velké sportovní nadání. Ještě týž rok začala navštěvovat místní atletický oddíl a stala se jeho velkou posilou.

Následující rok se u Laury zvažovala varianta jiné možnosti vzdělávání.

Po komunikaci s třídní učitelkou a dlouhých debatách, zda by jí nebylo lépe v tehdejší ještě „praktické škole“, bylo právě onou třídní učitelkou doporučeno, aby pokračovala nadále v ZŠ běžné. Laura si často sama říkala o opakování učiva i při hře.

Nedala se jí vytknout snaha, ale nemohla si pomoci, při předmětech, které jí nebavily, rychle ztrácela koncentraci. Sama to popisovala, že se jí chce hrozně spát, když musí jen poslouchat. Baví jí český jazyk i matematika, protože u toho musí zároveň psát, čímž si udržuje bdělost. Nemá ani problém s naučením se nových anglických slovíček. Potíže má s dlouhodobou pamětí. To, co se naučí, velmi rychle zapomíná. Dosud je nutné učivo mnohokrát opakovat.

Na počátku školního roku 2016/2017, byla nejmladší sestra Míša umístěna do pěstounské péče. Na samotné Lauře nebyl znatelný hlubší pocit ze ztráty další nejbližší osoby. Naopak. Mezi Laurou a Míšou panovala po dobu společné ústavní péče určitá sourozenecká rivalita v boji o pozornost. Hned po odevzdání Míši pěstounům, kdy všichni sourozenci ještě otírali slzy, chtěla jít hrát vybíjenou. Pokládala celou záležitost za uzavřenou. Nikdo ze sourozenců nešetřil v tu chvíli směrem k Lauře vulgárními nadávkami. Její postoj k umístění sestry do pěstounské péče se (okem pozorovatele) zdál být opravdu chladný. Prazvláštně chladný se zdál i její přístup k nepříjemné události, která se udála o letních prázdninách, jenž tomuto školnímu roku předcházely. Na táboře byla Laura (ve svých devíti letech) přistižena při pokusu o sexuální styk na toaletě s jedním z klientů DDŠ. Díky duchapřítomné vychovatelce, která včas zakročila, k žádnému styku nedošlo. Dle Lauřiných slov, ji nenapadlo bránit se, či zavolat pomoc. Pobyť Laury mezi staršími děvčaty se značnými výchovnými problémy se na ní začal podepisovat. Předčasně dospívala – dokonce v devíti letech se dostavila první menstruace. Viditelně kopírovala poruchové chování děvčat umístěných do ústavní výchovy. Když se objevil vážný zájemce o pěstounskou péči Laury, všichni pedagogičtí pracovníci, působící v popisované rodinné skupině, se zaradovali.

Laura sama do pěstounské péče chtěla, ale měla jasnou představu o své nové rodině, a zájemkyně jejím představám neodpovídala. Na první návštěvu přijela dáma v letech (vdova), která ve své péči měla dva neromské sourozence s lehkým mentálním postižením. Sourozenci nechtěli přijít o další sestru a vystavovali Lauru nesnesitelnému nátlaku, který se výchovně příliš nedařilo korigovat. Spojili se, a proti nové pěstounské rodině vystupovali nepřátelsky, odmítavě a nešetřili urážkami. „*Lauru nedáme mezi žádný postižence!*“ Odmítali s novou pěstounskou rodinou komunikovat. Vše, co měli potřebu jim sdělit, sdělovali v jejich přítomnosti vychovatelce. „*Vždyť se na ně podívejte, jaký mají křivý huby!*“ Jakékoliv usměrňování způsobu vyjadřování, jejich primitivní

komunikaci umocňovalo. Po dlouhých debatách, vysvětlování a rozebírání této možnosti, zastavila po několika týdnech tento vyčerpávající boj nejstarší Nikola, která nahlas před všemi sourozenci řekla, že pokud Laura sama do pěstounské péče chce, nebude jí bránit. Od té chvíle byla zodpovědnost za rozhodnutí jen na Lauře. V potencionální rodině strávila jeden víkend. Další návštěvu rezolutně odmítla. Odmítala se dokonce o tom bavit. Ve slabší chvíli tuto možnost přeci jen zhodnotila: *„Já bych chtěla do rodiny, ale do normální, kde je chlap i ženská. Říkali mně, že je to sportovní rodina, ale nikdo tam moc nesportuje. Musela jsem jít spát v osm. Vůbec se mi nechtělo. Ležela jsem na posteli a nemohla spát. Neumím to říct, ale nebylo mi tam dobře.“*

Jiná rodina dosud zájem neprojevila. Zejména na Lauře se podepisuje prostředí, na které je zvyklá. Především to, že je řízena téměř každá minuta jejího času. V rodině, ve které fungovala naprosto odlišná dynamika, měla pocit, že se nudí.

Závěr

Nyní se Laura potýká s výkyvy nálad, prochází pubertou, nicméně školní prospěch se jí ve čtvrté třídě paradoxně podařilo udržet v pěkném průměru. Její sportovní výsledky jsou vynikající. Na všech atletických závodech a olympiádách zaujímá přední pozice. Z pozice vedení DDŠ je zřejmá snaha udržet výchovnou sourozeneckou skupinu v samostatnosti. Personální úspory ve formě spojování skupin (zejména přes týden, kdy jsou bratři na internátě) se neosvědčily. Vliv klientů s nejrůznějšími poruchami chování se na chování Laury prudce odrážel. Nyní je tato situace řešena asistentem pedagoga, který se Lauře a Nikole přes týden individuálně věnuje. Je vyvíjeno maximální úsilí o vytvoření podmínek k životu, které jsou co nejvíce podobné životu v rodině. Laura má sen – stát se kadeřnicí. Na otázku, jestli si myslí, že se v DDŠ naučila něco, co by se doma nenaučila, obratně odpověděla: *„Hodně věcí. Umím vařit, uklízet, plavat, jezdím na kole a chodím na atletiku – to bych doma nedělala. Asi bych jen lítala venku se sestřenkama – to mi docela chybí.“*

7.3 Michaela

(v době umístění do DDS necelé 2 roky, nyní 5 let)

Zdravotní stav:

Narozena ze 7. gravidity matky. Komplikace při porodu nejsou známy. Velmi slabě vidí na levé oko – nyní nelze posoudit, zda se jedná o vrozenou vadu či následek úrazu – není vyloučen ani následek fyzického týrání. Vadu nelze odstranit operativně. Dívka je od útlého věku stále zahleněná – dle vyšetření na ORL je příčinou zvětšená nosní mandle – do budoucna se zvažuje její odstranění. Prodělala plastiku na obou rukách z důvodu popálení – ve 14 měsících sáhla na rozpálená kamna.

Vzdělávání:

V době ústavní výchovy – speciálně logopedická třída v MŠ, nyní běžná MŠ.

Emoční vývoj, sociální vývoj a popis chování od počátku umístění – dosud.

V době umístění do DDS se Michaela všeho bála. Byla vázána velmi silnou citovou vazbou ke své nejstarší sestře Nikole, která po smrti matky suplovala její roli. Míša jí dokonce něčím jako „ma-ma“ oslovovala. Měla obrovský strach z cizích lidí, reagovala adekvátně tomu, fyzickým útokem nebo pláčem. Sloužící vychovatel si nezdědka odnášel drobná zranění – Míša kousala, škrábala, kopala a plivala po dospělých i po sourozencích. Řeč vyvinutá u dětí jejího věku zde byla opožděná, neprojevovala se. Ve vztahu k sourozencům byla Michaela rozpačitá, Nikoly se dožadovala jako matky, k nejstaršímu z bratrů tíhla více, s ostatními spíše v rozepři – bratři jí zpočátku i občas fyzicky ubližovali. Sourozenci komunikovali hlasitým řvaním na sebe navzájem, žádný velký projev citu či milého chování

V prvním roce udělala v DDS obrovské pokroky. Její chování, které bylo zpočátku agresivní a nepřátelské se postupně, kdy získala důvěru k jiným lidem v jejím okolí, velmi vylepšilo. Z Michaely se po prvním roce stala přátelská, komunikativní (především neverbálně), a pro svou bezprostřednost i velmi oblíbená holčička. Učenlivá byla i v rámci odnaučování od plenu, na WC si začala říkat sama, plenu už využívala jen na noční spaní. Jen stále trpěla nočními běsy, neklidným spaním a často se budila s pláčem. Hygienické návyky si osvojila a zautomatizovala velmi rychle.

Ve třech letech byla Michaela vyšetřena v logopedické ambulanci pro opožděný vývoj řeči. Opožděná byla obsahová i expresivní složka řeči a to o 1,5 roku. Dívka

užívala v době vyšetření asi 20 slov. Používala žargon, podstatná jména a onomatopoeie. Rozuměla základním instrukcím (ukázala obrázky v knize, tělesné schéma ...). Pěkně reagovala na pokyny – byl zřejmý zájem se učit. Sestaven byl individuální plán a doporučeno volit logopedickou třídu v MŠ. Opoždění se přisuzovalo sociálním problémům v rodině. Po nastoupení do logopedické třídy doháněla své opoždění neuvěřitelnou rychlostí. V této době již opětovala láskyplné zacházení, mazlila se a projevovala radost z toho, když uviděla někoho, koho má ráda. Fixace na Nikolu již nebyla znatelná – v tomto období již bez problémů tráví čas i se svými vrstevníky a hezky s nimi spolupracuje. Se sourozenci se vztah také vylepšil, chlapci se k ní začali chovat lépe.

Následující rok byl i rokem, kdy o výchovu malé Michaely, projevila zájem romská pěstounská rodina. Míša v té době neustále hledala nějakou „náhradní“ maminku, zkoušela tak oslovovat i vybrané vychovatelky. Tátu si hledala i mezi tatínky ve školce – ve vztazích měla zřejmý zmatek, byť jí od počátku byly vztahy objasňovány velmi reálně. Míša, na rozdíl od sourozenců, těžce snášela návštěvy různých příbuzných, kteří se za dětmi v zařízení zastavili. Bývala po nich přepadlá, zamlklá, nekomunikovala a držela se vychovatelky. Překvapivě hezky přijala první návštěvu potencionálních pěstounů. Sice se jistila a stále se držela vychovatelky, nicméně s velkým zájmem se zapojovala i do interakce s nimi. Nedalo se přehlédnout, že daná rodina má s dětmi bohaté zkušenosti. Proběhly tři návštěvy, než si Míšu nová pěstounská rodina odvezla, z nichž nejvíce dramatická byla právě ta druhá, při které se dozvěděli sourozenci skutečný záměr pěstounů. Navzdory všemu, co prožívali starší sourozenci, se Michaela na pobyt v rodině těšila. Čekal tam na ní o rok starší nový „brácha“, který se předvedl jako mnohem větší „parták“ na hraní, než jsou její vlastní sourozenci. Ve vzájemném chování mezi sourozenci došlo k diametrálnímu rozdílu oproti období umístění do DDŠ, nicméně svými potřebami brzdila Michaela potřeby jejich, a to bylo s časem více a více znatelnější. Zatímco její vrstevníci trávili volné soboty na pískovištích, Míša se společně se sourozenci účastnila závodů v běhu. Fandit vydržela do čtyř let, potom vyžadovala své závodní číslo. V pěstounské péči si rychle zvykla. Dle slov členů nové rodiny neprojevila od počátku svého života v nové rodině smutek z odloučení od svých nejbližších. Za sourozenci pravidelně jezdí jednou za měsíc. Za devět měsíců v rodině udělala obrovské pokroky. Plynule hovoří – ve výslovnosti se objevují jen drobné chyby, které se nová

rodina snaží s pomocí logopedického odborníka odstranit. Při návštěvách v DDS stále láskyplně vítá nejbližší vychovatele. Nicméně interakce mezi sourozenci je stále poněkud chudá. Neumí si spolu hrát a velmi neobratně spolu komunikují. Citují slova romské pěstounky: „*Ona je jejich. A to je všechno. Není mezi nimi cítit žádná láska. Láska je cítit od vás, vychovatelů, ale u nich je tak nějak vzduchoprázdno. Je vidět, že je vám to trapný a jak se snažíte, když přijedeme, jak je navádíte, ale nezlobte se, žádný hluboký cit tam není.*“

Není to tak jednoznačné. Většina sourozenců má mentální handicap, velmi nízký intelekt a chabě rozvinutou emoční inteligenci. Její tvrzení by se dalo poopravit takto: „*Ona je jejich. A všichni jí mají moc rádi. A to je všechno.*“ Nejsou zvyklí si mezi sebou vřelé city projevovat, ale to neznamená, že k sobě žádné city nechovají. Je třeba hlouběji poznat každého z nich a z drobných indicií, které se objeví třeba jen náznakem v jejich chování, rozpoznat, co se v nich děje. Oni nechtějí, aby někdo viděl, že trpí. Jejich způsob komunikace je natolik odlišný, že je těžké jejich citům porozumět. Důvěru v dospělé lidi ztratili již na počátku života a najednou po nich chceme, aby byly spontánní před zrakem tolika cizích lidí: „*Děti, tady máte sestru, kterou jsme vám vzali, hrajte si, máte na to tři hodiny*“. Z výše uvedeného popisu je cítit, že to nemůže být snadné.

Závěr

Závěrem je nutné říct, že Míša v nové rodině výborně prospívá. Její posun je znatelný nejen ve fyzickém vývoji, ale i v sociálním rozměru. Navíc naprosto zcela vymizely zdravotní potíže, se kterými se Michaela potýkala v průběhu ústavní péče. Zmizela její „chronická rýma“, kde jsme se spokojili s příběhem lékařů o její velké mandli. Její noční buzení, jehož příčinou bylo především urputné svědění kůže, neboť to, co lékaři přisuzovali rozškrábaným štípancům od komárů, byl neléčený svrab. Dokonce i na oko, kterým Míša špatně vidí, je naplánovaná v brzké době operace. Účelem tohoto porovnání rozhodně není shazování zdravotní péče v ústavní výchově, ale z pozice „rodiče“ se přeci jen nenecháme tak snadno odbýt. V minulém roce děti prožily první Vánoce bez Michaely. Jako jeden z programů na besídku vytvářely prezentaci ze vzpomínkových fotek. Nikola měla za úkol najít ke každé fotce vystihující citát. K fotce,

kde drží v oběti svou malou sestru vybrala citát L. N. Tolstoj: „*Šťastný je ten, kdo našel štěstí v rodině.*“⁶³

7.4 Josef

(v době umístění do DDS 11 let, nyní 14 let)

Zdravotní stav

Ze 2. fyziologické gravidity, porod 33. týden, doma spontánní – záhlavím, PM 1720 g/40 cm, převezen na novorozenecké odd., pro hypotrofii přeložen na odd. nedonošených dětí. Oba rodiče silní kuřáci. V batolecím věku často hospitalizován pro neklid a respirační infekty, dušnost. Časté byly také záněty středouší. Před umístěním do ústavní výchovy léčen na astma. Prodělal akutní A hepatitidu – hospitalizován na infekčním oddělení. Pravidelně dochází na psychiatrii. Z poslední zprávy: patrná temperamentová živost, lehká ostražitost, porozumění celkem dobré, zamlklý, bez motivace k výkonu. **Dolní pásmo lehké mentální retardace s instabilitou, nerozvinutost.** Josef je momentálně bez medikace, v minulosti užíval Melipramin 0-0-1.

Vzdělávání:

V průběhu 3. třídy přešel do Speciální školy internátní. Způsob vzdělávání Josefovi svědčí – získává sociální návyky a rozvíjí se ve výuce. Aktuálně dochází do 8. třídy. O dalším vzdělávání zatím nemá žádnou konkrétní představu.

Emoční vývoj, sociální vývoj a popis chování od počátku umístění – dosud.

Před umístěním do institucionální výchovy, měl na svém kontě několik drobných krádeží v obchodě (z velké části jídlo), asistenci při vykrádání zahradních domků a ničení cizího majetku. Při uspokojení veškerých materiálních potřeb, jeho sociálně-patologické chování na čas ustalo. S prospěchem ve škole nemá od umístění do DDS žádný problém, ale vytýkány mu jsou dosud sociální provokace spolužáků a jeho neukázněnost, zejména o přestávkách.

Josef přišel do domova bez základní hygienických návyků. I po několika měsících opomínal mýt si ruce po použití WC, či ráno a před spaním si vyčistit zuby. Své osobní

⁶³ *Citáty slavných osobností.* [online, cit. 2017-05-05]. Dostupné z: <http://azcitaty.cz/lev-nikolajevic-tolstoj/29901/>.

věci neuměl udržet v pořádku. Potřeboval nad sebou neustálý dohled. Josef přes týden dojíždí do internátní speciální školy, která je (s ohledem na jeho mentální handicap) lépe přizpůsobena možnostem jeho vzdělávání. Na počátku umístění do ústavní výchovy komunikoval se svými sourozenci často v romštině, bez vzájemného respektu – jak je již popisováno u sourozenců, jejich způsob komunikace tkvěl ve řvaní, osočování a nekonečného se vzájemného fyzického napadání. Absolutně neužíval slova jako „prosím“ a „děkuji“. U žádné z činností nevydržel (stejně jako sourozenci) příliš dlouho. Byl zvyklý na živelný život. Když nebylo po jeho vůli, dokázal být velmi výbušný. Stejně jako u ostatních sourozenců, nešlo přehlédnout jeho sportovní nadání, ve kterém jsme se ho od první chvíle snažili podpořit. Taktéž začal chodit v místě internátní školy do atletického oddílu a za DDS byl (a dosud stále je) pravidelně nominován do trávení volného času prostřednictvím možnosti futsal-campů, které pořádá místní klub.

Postupem času nás překvapila další přídavná jména spojená s jeho osobou: přátelský, pozorný a nápomocný – zejména s péčí o malou Michaelu. Její umístění do pěstounské péče nesl těžce. Jeho smutek byl nepřehlédnutelný, byť se jevílo, že naslouchá a důvodům rozumí. Nedůvěřoval slibům, že s Míšou zůstanou v kontaktu. Měl strach, že už ji neuvidí. Boj o další sestru Lauru, která měla být do pěstounské péče umístěna, se rozhodl tak lehce nevzdat. Spojil se se zbytkem sourozenců a snažil se tomuto rozhodnutí všemožně zabránit (jak je již popsáno v kazuistice Laury).

Ve školním roce se podařilo navázat spolupráci s tetou a strýcem (bratrem zemřelé matky), kteří se jako jediní z příbuzných na děti v průběhu ústavní výchovy doptávali. Tito příbuzní si děti střídavě berou na víkendový pobyt. Jejich bytové ani finanční podmínky jim nedovolují vzít si všechny děti, a tak se zejména Josef snaží ze všech sil zavděčit, aby právě on byl ten „vyvolený“. Ve snaze získat peníze na přilepšenou se u něj v poslední době objevilo opět sociálně nežádoucí chování, podezření z krádeží na internátu či dokonce pokus o kuplířství, kdy mentálně postižené spolužačce sliboval, že jí za úplatek 100,- Kč sežene chlapce. Vzhledem k jeho intelektovým možnostem, jeho pokusy o takové jednání, končí téměř vždy usvědčením a potrestáním.

Josef se snaží stále kontaktovat otce, který ovšem žije nadále kočovným životem bez zájmu o své děti. První dva roky jsme se snažili dětem pomoci s otcem nalézat společnou řeč. Dnes už jim pomáháme smířit se s faktem, že jejich otec má jiné priority. Pokud se podaří spojit se s otcem telefonicky, není mu rozumět díky jeho špatné

artikulaci, způsobené vlivem alkoholu. Hovor se často zvrhne o boj sourozenců rozklíčovat alespoň jedno jeho slovo. Ptají se dokola na to samé, kde je, kdy přijde a co měl k jídlu. Nedělá mu problém slíbit, že přijde zítra. Jen ...svůj slib ještě nedodržel. A to ani v době, kdy ho jeho kočovný život zavedl do stejného města působnosti DDŠ. Josef se ho snažil navštěvovat na ubytovně v rámci svých volných vycházek, ze kterých se vracel zaražený a načichlý kouřem.

Závěr

V rámci intelektu se Josef s největší pravděpodobností již mnoho neposune. V rámci sociální inteligence, je dosud na čem pracovat. Jeho hygienické návyky jsou stále tristní. Dosud je obchází, lze o jejich provedení a vzteká se, když je při lhaní přistižen. Čím je starší, tím více prahne po svobodě. Jeho jediný a skutečný zájem je návrat zpět do svého výchozího sociálního prostředí. V internátní škole navštěvuje zájmový kroužek vaření a je zde i snaha ho tímto směrem mířit. Vzhledem k jeho fyzickým proporcím by bylo možné Josefa směřovat k řemeslu, kde může využít i svou sílu. Z internátní školy stále docházejí zprávy o drobných krádežích, kterých se Josef dopouští. Aktuálně se jeví jako naprosto zdravý, bez projevů nemocí, které měl diagnostikované před nařízenou ústavní výchovou. Na otázku, zda se něco v DDŠ naučil, odpovídá: „*Asi fotbal, nevím.*“

7.5 Milan

(v době umístění do DDŠ 10 let, nyní 13)

Zdravotní stav

Narozen ze 3. gravidity matky, v termínu, přirozeně – komplikace u porodu nejsou známy. Před umístěním do institucionální prodělal akutní A hepatitidu – hospitalizován na infekčním oddělení. V době umístění do DDŠ léčen na astma. Oba rodiče silní kuřáci. Je v péči psychologa. Dle posledního vyšetření je Milanův **intelektový výkon zařazen v dolním pásmu lehké mentální retardace**, sociální intelekt vykazuje vyšší, celkově je ostražitý, vyjadřuje se neobratně – s patrností mírné dyslálie. Pozornost dokáže zacílit i udržet, brzy se však unaví. Nebere žádnou medikaci.

Vzdělávání

V běžné škole nepracoval, nemluvil (byť mluvit uměl), a 1. třídu opakoval. Poté z důvodu klasifikované lehké mentální retardace a poruch chování – se stejně jako bratři

začal vzdělávat ve Speciální škole internátní, po příchodu do DDS mu bylo umožněno vzdělávat se na stejné škole. Nyní chodí do 6. třídy.

Emoční vývoj, sociální vývoj a popis chování od počátku umístění – dosud.

Před umístěním do institucionální výchovy, měl na svém kontě (stejně jako bratr Josef) několik drobných krádeží v obchodě (z velké části jídlo), asistenci při vykrádání zahradních domků a ničení cizího majetku. Po příchodu do DDS byl z bratrů nejvíce učenlivý. Plnil úkoly, uměl si říct o pomoc, na výtky reagoval, nicméně stále převažovala impulzivita. Milan se nerad podřizoval pravidlům – jeho chování bylo účelové, neustále zkoušel posouvat hranice. Oproti sourozencům si vštípil hygienické návyky rychle, po několika měsících byla patrna větší pečlivost v jeho osobních věcech, sám byl schopen se sbalit na internát. Vyhraňovaly se jeho zájmy. Oblíbil si sport, nejvíce fotbal a cyklistiku. Neměl problém ve společnosti – projevoval se přiměřeně svému věku. Vztah se sourozenci se během prvního roku stabilizoval, ubývalo násilí i vulgarit, a naopak se objevovaly prvky vzájemné spolupráce. V tomto období se ještě společně se sestrou Nikolou dopustil několika útěků ze zařízení, přičemž cílovou destinaci těchto výběhů byla rodná vesnice a návštěva příbuzných.

Společně s Nikolou, nesl také velmi těžce přechod do pěstounské péče nejmladší sestry Michaely. Na počátku tohoto rozhodnutí zaujmul postoj: „*Tak já jí zachráním – půjdu k nim místo ní.*“ Nejbližší příbuzní podporovali v Milanovi i ostatních sourozencích myšlenku, že by měli zůstat pohromadě, neboť je Michaela přece jejich. Po mnoha intervencích, které nebyly z pozice pedagogických a sociálních pracovníků snadné, se podařilo přesvědčit Milana, aby dal malé Míše příležitost zažít život v rodině. Po odvezení Michaely novou pěstounskou rodinou, kdy sourozenci stáli na parkovišti, objímali se a plakali, Milan stál opodál a bylo cítit, že si nepřeje, aby jeho smutek někdo zahlédl. Přeci jen se v jeho očích lesky slzy (poprvé a naposledy za celý dosavadní pobyt v ústavní péči) – po celý zbytek dne již nepromluvil. O několik měsíců později se objevila možnost umístit do pěstounské péče sestru Lauru. Reakce Milana všechny zaskočila: „*Ať si vezmou Lauru a vrátí nám Míšu.*“ Z jeho reakce bylo čitelné, co ve vztahu k Michaelle prožívá. Ve stejný čas se podařilo navázat spolupráci s tetou a strýcem. Milan trávil mnoho víkendů s nimi. Strýc dokonce zažádal o jeho pobyt o Vánocích. Sociální pracovnice tehdy namítala, že ostatní sourozenci budou mít bez Michaely už tak dost smutné svátky a odloučení Milana v tomto čase není dobrý nápad. Milana to rozhněvalo.

Nechápal, že námitka sociální pracovníce není zaměřena proti němu a pobytu u strýce, ale poukazuje na nevhodný čas realizace pobytu. Milan tolik toužil po živelném životě, který mu dopřával pobyt u strýce, že na sourozence ohledy nebral. Dokonce byl ochoten obětovat dárky, které by v DDS o Vánocích dostal za svobodně prožitých několik dní u strýce bez dárků a vánočního stromku. Strýc o Milana žádá pravidelně – v DDS tedy zůstává pouze v tzv. “neodjezdový víkend“, kdy je domluveno setkání s Michaelou. Výchovné působení DDS se díky týdennímu internátnímu pobytu zúžilo na jeden, maximálně dva víkendy v měsíci

Závěr

Milan ze zařízení neutekl více než rok. Je zdravý, bez projevů astma. Ve škole, která je zaměřena na jeho vzdělávací potřeby prospívá s jedničkami a dvojkami. O své tělo a hygienu pečuje nejvíce ze všech bratrů. Je těžko čitelný z důvodu velké uzavřenosti do sebe. Vyniká ve sportu – pravidelně se účastní futsal-campů, které pořádá místní klub. V posledním období inklinuje k živelnému trávení volného času, které vychází z romské přirozenosti a upřednostňuje tento styl života před nejrůznějšími atraktivními činnostmi, které mu DDS nabízí. Nejvlídněji ze všech sourozenců se chová k pěstounům malé Michaely, jeho přáním je žít zpět v romské komunitě. Byla mu položena otázka, zda si myslí, že se něco v DDS naučil. Jeho odpověď: „*Asi ne, já jsem všechno uměl.*“

7.6 Patrik

(v době umístění do DDS 8 let, nyní 11)

Zdravotní stav

Narozen ze 4. gravidity matky, porod v 8. měsíci záhlavím, poporodní adaptace dobrá, porodní váha 1900 g/ délka 41 cm. Vážněji nestonal, léčil se na astma (stejně jako oba bratři). Rodiče oba silní kuřáci. Patrik je v odborné péči psychiatra. Dle posledního vyšetření **spadá do střední mentální retardace** s instabilitou. S psychiatrem někdy spolupracuje, jindy záměrně volí špatná řešení. Úrovně věkové normy nedosahuje. Neobratně se vyjadřuje – dyslálie, agramatismy, tempo čilé. V době umístění do DDS přetrvávala primární noční enuréze – na internátní škole spal v plenách. Medikace: Risperidon 1-0-0 (nasazena na přání vyučujících – aktivně užívána nyní 6 měsíců – bez výraznějších změn v chování).

Vzdělávání

Patrik se vzdělává na Speciální škole internátní spolu se svými bratry. Dle školních zpráv se mu daří vytvářet sociální i hygienické návyky. Po příchodu do DDS mu bylo umožněno pokračovat ve vzdělávání se na stejné škole. Vzdělává se ve speciální třídě přizpůsobené jeho vzdělávacím potřebám a prospívá s jedničkami a dvojkami.

Emoční vývoj, sociální vývoj a popis chování od počátku umístění – dosud.

Patrik byl po příchodu do DDS nadšený pro každou činnost, která mu byla nabídnuta. Jeho mentální a mnohdy i motorické schopnosti ho ve velké spoustě z nich značně omezovaly. Velice špatně se soustředil a dlouho u žádné činnosti nevydržel. Bylo zřejmé, že je snadno manipulovatelný, většina jeho problémů vyplývala z nedbalosti nebo právě z vykonávání cizí vůle. Nicméně hygienické návyky se podařilo vštípit. Ve společnosti býval (a stále je) hlučnější, ale zvládnutelný. Vztahy se sourozenci se v prvních měsících pobytu rovnaly – po prvním roce působily lépe a pevněji. Po několika měsících v DDS zcela vymizela Patrikova noční enuréze. Přetrvávaly trhané pohyby (obranný mechanismus) – způsobené s velkou pravděpodobností (i dle vyprávění ostatních sourozenců) fyzickým týráním ve výchozím sociálním prostředí.

V následujícím roce se Patrik dokázal více přiblížit k dospělým, již bylo patrné jeho získání důvěry. Jeho největším problémem jsou dosud jeho sociální provokace, které v ostatních sourozencích či jiných klientech DDS vyvolávají agresivní chování. Jeho chování se nedá předvídat a často nemá žádné logické vysvětlení. Nejhůře se snáší se sestrou Laurou, která nemá pro jeho myšlenkové pochody pochopení. Dodnes nejsou výjimkou jejich verbální (vulgární) i fyzické potyčky. Patrik rád sportuje, vaří a zapojuje se do všech aktivit s velkým nadšením. Od veškerých manuálních činností odbíhá a u kolektivního sportu opět naráží na své sociální provokace, které jsou velkou překážkou pro týmové sporty. Kdyby měl být denní režim v jeho režii – strávil by celý den sportem na hřišti nebo v tělocvičně. Taktéž jsou mu dopřávány pobyty na futsal-campech, nicméně s menším nadšením ze strany pořadatelů než u bratrů.

Přechod do pěstounské rodiny nejmladší sestry Míši se Patrikovi těžko vysvětloval. Při otevření tohoto tématu vždy vykřikoval: „*No né, co si myslíte, nikam nepůjde.*“ Naopak možnost umístění sestry Laury v pěstounské péči vítal a při nejrůznějších potyčkách se sestrou, verbálně projevoval přání, aby to proběhlo co nejdříve. Na víkendový pobyt u strýce, kam jezdí ostatní sourozenci s železnou

pravidelností, se dostal jednou. Dle slov strýce, zároveň také naposledy. Chování Patrika strýc s tetou považují za nezvladatelné.

Závěr

U Patrika došlo po umístění do DDŠ k vymizení zdravotních problémů. Již nemá projevy astmatu, odbourána je i noční enuréze. Zatím nemá potřebu trávit volný čas živelně, vítá jakékoliv nabízené aktivity v DDŠ. Způsob vzdělávání je vyhovující – prospívá s jedničkami a dvojkami. Největší obavy u Patrika jsou shledávány (na základě jeho mentálního handicapu) směrem k jeho budoucímu zařazení do běžného života – vyplývají zejména z problémů, které vznikají na základě jeho vykonávání cizí vůle. Jeho odpověď na otázku, co se naučil v DDŠ: „Špagety.“

7.7 Dilemata víkendových pobytů u strýce

Z rozhovoru s romskou pěstounkou nejmladší dívky po 8 měsících pravidelného kontaktu s dětmi:

„Chcete-li se podívat na celou věc mýma očima, tak musíte být připraveni snést určitý podíl kritiky. Já, jako pěstounka, jsem pod neustálým dohledem úřadů. Musím zabezpečit dětem život v čistotě a výchovu v jejich nejlepším zájmu. Jsem podvědomě neustále pod psychickým tlakem. Z vašeho děcáku mám pocit, že jste nějak zapoměly, proč byly tyhle děti z rodiny odebrány. Matka zemřela a otec nemá zájem – dobře, ale to je důvod, abyste děti klidně posílali na víkend k jejich strýci, který má stejný problém s alkoholem jako jejich otec? Jen proto, že je ochoten podepsat papír? Nemají dostatečně zabezpečené hygienické podmínky, vrací se vám každou neděli zavšivení a pravda je taková, že mají jednu postel, osm svých dětí a k tomu poskytují víceméně jen nocleh dětem, které jim bez rozmyslu posíláte. Něco vám povím – ty děti s vámi manipulují. Bojíte se toho, že nafouknou huby, když jim nevyhovíte. Je to pro ně jen způsob, jak získat svobodu. Jde jim o to, aby mohly kouřit a chlastat. Zkrátka, aby mohly dělat, co chtějí. Nikdo je nekontroluje. Ani děti, ani strýce s tetou. Přestaňte si nalhávat, že jde o nějakou citovou vazbu. Vím to – jsem přece jedna z nich. Jen jsem měla v životě víc štěstí a skvělou mámu. Celé je to nesmysl. Chtěla jsem si vzít jen na víkend Nikolu, aby byly holky chvíli spolu. Sociálka to nepovolila – byla mě až hanba, že jsem slíbila něco, co nemůžu dodržet. Důvod proč to nejde jsem se nedozvěděla. Zajímalo by mě, jestli se byly sociální

pracovnice podívat, do jakého chlívku je pouští ke strejdovi. Všechno, co jste pro ty děcka doted' udělali, jste zahodili tím, že je posíláte do takového prostředí. Víte, k čemu jim budou ty pěkné známky, na které s nimi tolik dřete? Úplně na ... nic! Nikdy nebudou dělat. Budou krást, dělat děti a problémy. Měla jsem takový nápad. Pronajmout si nějakou chatu, na kterou bychom si s manželem děti každý víkend brali – všechny. Chtěli jsme, aby nám sociálka přidala, na nájmu bychom se klidně podíleli. Ráda zahradničím – udělala bych to tam hezký a děti by mi pomáhaly. Taky je to problém. Jiný nápad nemám, ale vím, že ty děti musí do normální rodiny nebo je s nimi amen. Víím, že je máte rádi, vy jste tam v tom děcáku moc hodní, ale možná až moc a tím jim škodíte. Z vaší lásky nezbyde jednou nic, vzpomenete si na mě. “

Cílem dětského domova se školou je především postarat se o školní docházku, napomáhat se školními povinnostmi, naučit děti režimu a **úkolem nejvyšším je jejich návrat zpět do rodiny**. Naprostá většina klientů, které jsou umístěni v dětském domově se školou, své rodiny mají, a na víkend či na prázdniny se do nich vrací. Prostředí, do kterých se vrací, nejsou ideální ve většině případů, ale v rámci jakéhosi citového kotvení, jsou i tak nenahraditelná. Popisovaná sourozenecká skupina byla často jediná, která v těchto časech v DDS zůstávala. Pravda, že pohledy těchto dětí při pátečním „vyprázdnění“ zařízení, obměkčily sociální pracovnice i pedagogické pracovníky, kteří poté přivřeli oči při jejich propouštění na víkend k jejich strýci (bratru zemřelé matky), který není zrovna ideálním životním vzorem.

Klíčová pracovnice, která společně s kurátorkou na případové konferenci rozhodla o umožnění víkendových pobytů dětí, se k danému prostředí vyjádřila takto: „*Sama jsem několikrát s dětmi strýce s tetou navštívila. Chování, zejména tety, bylo přátelské, byť z ní byla cítit jakási opatrnost a nedůvěra v úřední pracovnice. Snažila jsem se vždy přivést dětem nějakou hračku, oblečení po našich dětech, kávu či jinou pozornost a hovořit s ní co nejméně formálně. Dým z cigaret se linul celým domem. Smutný byl pohled na těhotnou, navíc kojící matku, která kouří jednu cigaretu za druhou. V té době řešila teta otázku, zda si osmé dítě ponechat či ho dát rovnou k adopci. V domě bylo při každé naší návštěvě v rámci možností uklizeno (děti dokonce chodily v bačkůrkách), uvařeno a teplo. Z vybavení: jeden rozkládací gauč, jedna postel na dva dospělé a sedm dětí + případně 2-3 děti hostující o víkendu. Spí na zemi. Dělalí to občas i v dětském domově – jsou na to zvyklé. Přesto, že jim poskytujeme kvalitní spaní*

v pohodlných postelích, často je ráno nacházíme uložené na koberci se slovy, že nemohly spát. Navíc teta se strýcem jsou jediní příbuzní, kteří děti v DDŠ od počátku navštěvovali a ke kterým mají děti nějaký vztah. “

Kritika pěstounské rodiny je z jejich úhlu snadno pochopitelná. Z pohledu institucionální péče a se znalostí důsledků psychické deprivace, má rozhodnutí taktéž své opodstatnění. Je nutné si položit otázku, kam děti půjdou, až budou zletilé. Zda není bezpečnější poskytovat jim výběr z více možností, ale zároveň dostatečnou zpětnou vazbu jako prevenci před sociálně patologickým chováním.

8 VÝSLEDEK STUDIE

Cílem výzkumného projektu je analýza edukativního procesu u šestičlenné romské sourozenecké skupiny a zároveň zjištění, jak se tyto děti jednotlivě vyrovnávají se svými specifickými problémy a životními mezníky.

Dílčím cílem je sledovat a vyhodnocovat u každého z nich průběh adaptace na nové prostředí, změny zdravotního stavu, změny výsledků ve vzdělávání a zároveň zhodnotit jejich vývoj a vhodnost umístění do zařízení DDŠ.

Ve studii se promítla slova P. Mühlpachra, jehož citací je uvedena kapitola 3.4 v teoretické části zaměřená na negativní dopady ústavní výchovy. Rizika a dopady ústavní výchovy se skutečně různí od věku a životních zkušeností, které děti načerpaly před umístěním do institucionální výchovy.

Nejstarší Nikolu donutila nelehká životní situace předčasně dospět, nést zodpovědnost za život svůj i život sourozenců, a proto sama dokáže vyhodnotit smysl ústavní výchovy jako přínosný. Uvědomuje si úlevu, která přišla ve chvíli, kdy nemusela řešit existenční problémy, ale zároveň si je vědoma, že bude-li chtít v budoucnu založit rodinu, je třeba být připravena ji zabezpečit i po materiální stránce. Zodpovědně přistupuje i ke svému sexuálnímu životu a přípravě na budoucí povolání. Na základě pozorování změn ve školním prospěchu po umístění do ústavní péče, se dá předpokládat, že s kvalitní školní přípravou by zvládla vzdělávání i na běžné základní škole. Její střetnutí s ostatními klienty DDŠ, jejichž důvody umístění spočívaly v projevech sociálně patologického chování, se na Nikole nepodepisují. Je si vědoma odlišností důvodů jejich umístění a zároveň vnímá individuální přístup ve výchovném procesu. Našla důvěrnici ve své klíčové pracovníci, čímž se naplnil smysl této role a zároveň jednoznačně vedl k její citové stabilizaci. V případě, že se podaří umístit mladší sestru Lauru do pěstounské péče, otevře se prostor pro pobyt Nikoly na internátě, který by byl jen dalším krokem k její samostatnosti. DDŠ by jí umožnil návrat na víkendy, aby neztratila pocit bezpečí a kontakt se sourozenci. Jejím největším přáním je osamostatnit se a získat do své péče Michaelu.

U desetileté Laury a jejího umístění do DDŠ vznikl v průběhu edukace mnohem větší počet dilemat. Obzvláště v době, kdy z důvodu personálních nedostatků byla více v kontaktu s ostatními klienty DDŠ a začala kopírovat jejich nežádoucí chování. Těžko

se odhadovalo, jestli se jedná o projev jejího živého temperamentu nebo o přebírání nevhodných vzorců chování. Situace byla vyřešena personální posilou, podporou Laury v trávení volného času v civilních kroužcích a také ve snaze jí maximálně pomoci se školní přípravou, aby zvládala výuku na civilní běžné základní škole. Svůj pobyt v DDŠ sama vyhodnocuje též jako přínosný, byť rozměr přínosnosti se diametrálně liší od vnímání nejstarší Nikoly. Výčet přínosu Laury spočívá především ve volnočasových možnostech. Je velmi pravděpodobné, že její předčasná puberta a sexuální přístupnost je z velké části způsobena prostředím. Pravidelným setkáváním s Míšou a její pěstounskou rodinou, opadla velká obava ze ztráty kontaktu se sourozenci. S vidinou lepšího materiálního zabezpečení a povolení v denním režimu, je Laura ochotná přistoupit na život v pěstounské rodině, která by mohla pomoci jejímu dalšímu rozvoji a zmírnit důsledky její citové deprivace.

Michaela byla v době umístění do DDŠ ve věku, kdy je citová vazba na matku tou nejdůležitější vazbou, a od níž se odvíjí kvalita celého dalšího citového života. Na počátku bylo patrné úzké citové pouto k Nikole, která poměrně dlouhou dobu suplovala roli matky. Možnost umístění do pěstounské péče přišla v době, kdy se povedlo zmíněné citové pouto uvolnit a sociální role byly jasně vymezeny. Michaela nechtěla být jen milována, ale sama měla potřebu projevat lásku. V DDŠ ji obklopovaly nevhodné vzory právě v batolecím věku, kdy se děti nejintenzivněji učí nápodobou. Na druhou stranu bylo zajímavé pozorovat, jak klienti, kteří obvykle vykazovali velmi nežádoucí chování, láskyplně Michaelu přijímali. Neodnesla si do pěstounské péče příkladný slovník, ale ve srovnání s jejím nepřátelským postojem ke všem lidem, se kterým do DDŠ přišla, ušla kus cesty po stránce rozvoje ve všech oblastech. Její další pobyt v DDŠ by se s velkou pravděpodobností podepsal na její citové deprivaci. V pěstounské péči výborně prospívá, na návštěvy za sourozenci se těší, byť jejich kontakt, ve srovnání s prvními měsíci, značně opadl.

Josef se před umístěním do DDŠ dopouštěl krádeží, potýkal se i s dalšími poruchami chování a v jeho případě je volba zařízení s daným režimem zcela vhodná. Dosud neodolá situacím, kdy je možné nelegálně získat předměty, po kterých touží či podvodem získat finanční obnos. Dopouští se této činnosti především na internátě, kde využívá nízkého intelektu svých spolužáků. Přínos pobytu v DDŠ si plnohodnotně neuvědomuje. Odpovědi Josefa na zadané otázky odpovídají jeho intelektuálním

možnostem. Těší se na víkendy, které nemusí v DDS trávit. Bez důslednosti a dohledu by vzdělání nedokončil. Při výběru učiliště na tuto skutečnost bude brán ohled.

U Milana (stejně jako u Josefa) se objevovaly poruchy chování již před umístěním do DDS. V průběhu procesu edukace postupně ztrácely na síle. Návratem Milana do jeho původního sociálního prostředí v době víkendů, se začala úroveň jeho komunikace viditelně snižovat. Jeho touha po živelném, svobodném životě, je nejmarkantnější ze všech sourozenců. Sebevíc atraktivnější program (nabízený dětským domovem se školou) možnost volnosti nepředčí. Přínos DDS nespátřuje v ničem, což je patrné z jeho odpovědi. Dle jeho slov, vše, co potřebuje k životu, již uměl. S velkou pravděpodobností by bez důsledného vedení vzdělání taktěž nedokončil.

Patrikovo zařazení do DDS zatím taktěž odpovídá jeho aktuálním potřebám. Díky svému mentálnímu handicapu je stále velmi nesamostatný. Na otázku, co se v DDS naučil, použil jako odpověď poslední zážitek (vaření oběda). Užívá si řízených činností, po živelném životě netouží. Na Patrikovi jsou nejvíce ze všech sourozenců znatelné stopy zanedbávání a týrání. Je patrné, že v DDS získal bezpečné útočiště. Vzhledem ke svému intelektu umí někdy překvapit svým naprosto přesným sociálním postřehem. U Patrika, co se jeho budoucnosti týče, se zatím otevírají možnosti spíše pod střechou sociální pomoci.

ZÁVĚR

Cíl bakalářské práce spočíval v popsání edukačního procesu romské šestičlenné sourozenecké skupiny v dětském domově se školou a zhodnocení, zda bylo umístění do tohoto typu zařízení skutečně „v nejlepším zájmu dětí“. Jako teoretická východiska k této práci využila autorka odbornou literaturu zabývající se především výchovou a vzděláváním romských dětí, ale také odbornou literaturu týkající se institucionální péče, ve které bylo čerpáno především z nestárnoucích teorií světově uznávaného dětského psychologa Zdeňka Matějčka.

V teoretické části na sebe navazují kapitoly související s životem výchovné skupiny, které se dotýkají ústavní výchovy, ale také problematiky alkoholismu, jenž se stal zátěží celé popisované rodiny. Jsou zde uvedena specifika romské kultury, základní odlišnosti v postojích k životu tohoto etnika až po stěžejní úkoly pedagogů věnujících se romským dětem. V praktické části se výše uvedené souvislosti promítají do popisu chování sourozenecké skupiny, které je popsáno v jednotlivých kazuistikách dětí.

Jak je již uvedeno v závěru šetření studie, dopady ústavní výchovy se různí od věku a životních zkušeností. Tyto zkušenosti determinují vnímání celého procesu dětí, které institucionální péči prochází. Na popisované romské sourozenecké skupině je zřejmé, že intenzita prožitků jednotlivých dětí se odráží od míry zodpovědnosti, kterou na ně naložila smrt matky a alkoholismus otce. Nejstarší Nikola, která po smrti matky převzala její roli, pocítuje dokonce vděčnost za zázemí, které jí dětský domov se školou poskytl. Od ostatních sourozenců ji odděluje skromnost a pokora. Její intelekt jí umožňuje zcela reálně vyhodnocovat životní situace. Od sourozencům se odlišuje i tím, že není orientovaná pouze na přítomnost. Vycházíme-li z poznatků Z. Matějčka, bylo udržení sourozenců pohromadě, prioritním bodem v prevenci proti totální citové deprivaci. Pobyt v DDŠ zapůsobil terapeuticky především na jejich vzájemné vztahy, a aby jeden druhému umožnili „lepší“ život, musely se naučit překročit vlastní stín.

Dětský domov se školou umožnil čtyřem ze šesti sourozenců pokračovat ve vzdělávání na svých kmenových školách, do nichž docházeli i z původního sociálního prostředí, čímž dopomohl v získání určité stability a pocitu bezpečí. Během pobytu v ústavní péči všem chlapcům odezněly vleklé zdravotní problémy, se kterými se potýkaly již od batolecího věku, všichni sourozenci si pod důsledným vedením výrazně

zlepšili školní prospěch a naučili se respektovat autority. Chlapci stále inklinují k sociálně patologickým jevům jako jsou krádeže a lhaní i po snaze o intervenci dětského domova se školou. Zde se promítlo pravidlo, jenž je citováno v teoretické části práce v souvislosti s mentalitou Romů a vystihuje jejich přístup ke krádežím či jiným deliktům, které pro ně nejsou mravním prohřeškem, pokud se nepáchají v rodině. Ve čtvrté kapitole, jenž patří dětem alkoholiků, je popsána i zajímavá studie, která upozorňuje na rizika matek kuřáček v souvislosti s delikvencí u chlapců. I tato teorie by mohla mít u popisované skupiny své opodstatnění.

V současné době pobyt v DDŠ nejvíce ohrožuje mravní vývoj desetileté Laury, která přes veškeré snahy pedagogických pracovníků o separaci, je denně v přímém střetu s rizikovou mládeží. Ideálním východiskem z celé situace se jeví jako implementace kvalitní pěstounské péče. Zajímavý by mohl být i nabízený projekt osvědčené romské pěstounky, která aktuálně pečuje o nejmladší Michaelu, jímž je návrh na dlouhodobý pronájem chalupy, kde by poskytla zázemí a rodinný vzor o víkendech i ostatním pěti sourozencům. Dá se s jistotou tvrdit, že pro stát by tento projekt byl méně nákladný než pobyt dětí v institucionální péči a nabízené řešení by poskytlo rozumný kompromis mezi svobodnou a rodinnou výchovou. Vhodný romský vzor (i v rámci posílení jejich vlastní identity) je absolutně nenahraditelný.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

- CIMICKÝ J., *Našinec v ohrožení*. 1. vyd. Praha: Magnet-press. ISBN 80-85434-96-2.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-244-00307.
- KOUKOLÍK, F. a J. DRTILOVÁ. *Vzpouza deprivantů*. Nové, přeprac. vyd. 2008: Galén, 2008. ISBN 978-80-7262-410-2.
- LANGMEIER J. a Z. MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-1983-5.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
- MATĚJČEK, Z. *Psychologické eseje: (z konce kariéry)*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0892-8.
- MATĚJČEK, Z., *Škola rodičů*. 1. vyd. Praha: Maxdorf, 2000. ISBN 80-85912-29-5.
- MATOUŠEK O. a A. KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2.
- MATOUŠEK, O. a H. PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. 2. rozšířené vydání. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0522-7.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vyd. Praha: SLON, 1993. ISBN 80-901424-7-8.
- MÜHLPACHR, P. *Vývoj ústavní péče*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2512-3.
- NIKOLAI, T. *Příběhy ze špatné čtvrti*, Praha: Člověk v tísni, 2007. ISBN: 978-80-86961-45-3.
- ŘÍČAN, P. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Dětská klinická psychologie*. 4. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1049-8.
- ŠKOVIERA, A., *Dilemata náhradní výchovy*. 1.vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-318-5.

ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*. 4. vydání. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-1909-5.

Seznam použitých internetových zdrojů

Citáty slavných osobností. [online 2017-05-01]. Dostupné z: <http://citaty.net/autori/leonid-nikolajevic-andrejev/>.

Citáty slavných osobností. [online 2017-05-01]. Dostupné z: <http://citaty.net/citaty-o-strachu/>.

Citáty slavných osobností. [online, cit. 2017-05-05]. Dostupné z: <http://azcitaty.cz/lev-nikolajevic-tolstoj/29901/>.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Slovník sociálního zabezpečení*. [online, cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <http://slovník.mpsv.cz/ustavni-pece.html>.

VANČÁKOVÁ, M., *Institucionální (ústavní) péče o dítě*, [online, cit. 2017-05-01]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/cz/nahradni-rodinna-pece/system-nahradni-rodinne-pece-v-cr/institucionalni-ustavni-pece-o-dite/>.

Zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. *Sbírka zákonů České republiky*. [online, cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>.

SEZNAM ZKRATEK

CAN	–	Syndrom týraného dítěte (Child abuse and neglect)
DD	–	Dětský domov
DDŠ	–	Dětský domov se školou
FAS	–	Fetální alkoholový syndrom (Fetal alcohol syndrome)
MR	–	Mentální retardace

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Ilona Bílková

Obor: Speciální pedagogika – vychovatelství

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Případová studie výchovy romské sourozenecké skupiny v DDŠ

Rok: 2017

Počet stran textu bez příloh: 56

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 15

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 0

Počet internetových zdrojů: 6

Vedoucí práce: PhDr. Zbyněk Němec, Ph.D.